

מלחמת רשות ומלחמת מצוה¹

לעילוי נשמת עלם חמודות
הראל שרם ז"ל
שיצא למלחמת מצוה של
עזרת ישראל מיד צר,
והגנת שלטונו של עם ישראל
בארץ ישראל.

ראשי פרקים

א. ההבדלים ההלכתיים המובאים במשנה בין מלחמת מצוה למלחמת רשות

1. החוזרים מן המלחמה

הצגת הדין ומקורו

סברת הדין והאם הוי חובה

חזרת "הירא ורך הלבב"

2. רשות הסנהדרין

המקור

סברת הדין וגדרו

יציאה מרצון בלא כפייה

האם אפשר לצאת למלחמת רשות כשאין סנהדרין

ב. מהי מלחמת מצוה ומהי מלחמת רשות

1. הגמרא בסוטה

2. מלחמת יהושע לכבוש (מצות כיבוש ארץ ישראל)

3. עזרת ישראל מיד צר

מקור הדין

סברת הדין

4. מלחמת מנע

¹ במאמר זה יש משא ומתן בנושאים מסוימים במלחמת רשות ומלחמת מצוה בדברי הגמרא, ראשונים ואחרונים. אין כוונת המאמר לפסוק הלכה בנושאים אלו. קטונתי מלפסוק הלכה, ק"ו בנושאים אלו השייכים לענייני הכלל.

הרב מנשה שמרלובסקי

א. ההבדלים ההלכתיים המובאים במשנה בין מלחמת מצוה למלחמת רשות²

1. החוזרים מן המלחמה

הצגת הדין ומקורו

בסוף פרק שמיני בסוטה, בדיון לגבי החוזרים מן המלחמה (מי שבנה בית חדש ולא חנכו, או נטע כרם ולא חללו, או ארש אשה ולא לקחה), ולגבי אלו שלא זזים ממקומם כלל (מי שבנה בית וחנכו, או נטע כרם וחללו, או נשא אשה בשנה הראשונה [וכפי שמבאר רש"י במשנה]), מחלקת המשנה: "במה דברים אמורים? במלחמות הרשות, אבל במלחמות מצוה הכל יוצאין, אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה". ר' יהודה מחלק חלוקה זו בלשון אחרת: "במה דברים אמורים? במלחמות מצוה, אבל במלחמות חובה הכל יוצאין וכו'". לפי המתבאר בגמרא וברש"י, אין הבדל בדין החזרה בין רבנן לר' יהודה אלא בהגדרה, ולמה שקוראים רבנן מלחמת מצוה, קורא ר' יהודה מלחמת חובה³.

הגמרא אינה מביאה מקור לחילוק זה. אולם, בספרי פרשת שופטים, על הפסוק: "כי תצא למלחמה" הפותח את פרשת החוזרים מן המלחמה, מובא חילוק זה בשם ר' יהודה, ומסביר שם המלבי"ם, שהלימוד הוא מלשון "כ"י" המראה לשון תנאי ולא לשון חובה. הנצי"ב בפרושו לספרי כותב, שלשון "תצא" משמע מחוץ למדינה, אבל מלחמת מצוה הינה בשבעת העמים היושבים בתוך המדינה.

סברת הדין והאם הוא חובה

יש לדון בסברא ובגדר דין זה. האם דין זה מצד ההתחשבות במקרה המיוחד של מי שבנה וכו', וכלשון רש"י על הפסוק: "ואיש אחר יחנכנו": "ודבר של עוגמת נפש הוא זה"? כאשר לפי טעם זה מובן, מדוע הם אינם חוזרים במלחמת מצוה, ששם המצוה שבמלחמה גוברת על הצורך להתחשב ברגשות המיוחדים של מי שבנה בית וכו'⁴. ולפי הסבר זה, יש מקום לומר, שאם רוצים החוזרים להתנדב ולצאת

² קיימים הבדלים נוספים בספרי ובמקורות אחרים (שחלקם שנוי במחלוקת ראשונים), כגון: דין קריאה לשלום, דין לפתוח במלחמה שלושה ימים קודם השבת ועוד. במאמר זה לא דנו ביחס להבדלים אלו.

³ ועי' כ"מ ה"א מלכים ומלחמותיהם פ"ה ה"א ולח"מ שם.

⁴ עוד יש להעיר לפי דברי החזו"א, או"ח ערובין סי' ו', שבמלחמת הרשות, אם בלעדי החוזרים אין מספיק חיילים ע"מ לנצח במלחמה, אין להכנס למלחמה זו. ולפי זה יהיה מובן מדוע במלחמת מצוה אין להתחשב בכך, כדי שלא להמנע בגלל דין זה מן המלחמה שהיא מצוה. אמנם החזו"א שם כתב שבמלחמת מצוה, אפילו כשיש מספיק חיילים ולא מגייסים את כולם, אין לחוזרים עדיפות להיות דוקא הם בין הלא מגוייסים, "שאין לחוזרים שום זכות במלחמת מצוה" (אך ראיתי במאמר של הרב מן ההר בספר "עוז",

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

למלחמה הם יכולים (שאלה זו מעלה ה"מנחת חינוך" על מצוה תקכ"ו כפי שנביא את דבריו בהמשך).

בספרי כאן⁵ מובא:

ואמר להם: שמע ישראל מי האיש הירא ורך הלבב, ויספו השופרים, למה נאמרו כל הדברים הללו, שלא יהיו ערי ישראל נשמות כדברי רבן יוחנן בן זכאי⁶ בא וראה כמה הם המקום על כבוד הכריות מפני הירא ורך הלבב, כשהוא חוזר יאמרו שמא בנה בית שמא ארש אשה.

הטעם השני בספרי הוא, כטעם שמובא במשנה לר' יוסי הגלילי הסובר ש"האיש הירא ורך הלבב", הוא מי שירא מעבירות שבידו, וחזרת מי שבנה בית וכו' היא כדי לחפות עליו⁷.

לגבי הטעם הראשון, מפרש ר' דוד פרדו, בפירושו לספרי, 'פירוש ספרי דבי רבי', את הדברים כפשטם, שישארו אנשים בעורף לדאוג לישוב הארץ. ומתקשה, הרי גם החוזרים מן המלחמה צריכים לצאת ע"מ לספק מים ומזון? ומתוך, שעכ"פ אינם יוצאים לכל הזמן, אלא שבים מדי פעם לביתם. וקשה, במה נשתנו שלושה אלו דוקא? מתוך ר' דוד, דהבונה בית נשאר משום דהבתים צריכים ישוב, כדכתיב: "ושאיה יוכת שער", וכן לגבי כרם ואשה. וצריך להוסיף בדבריו, שלפי זה, הדין שמי שבנה בית וחנכו וכו' שאינם יוצאים כלל הוא מפני אותו טעם, ובשנה הראשונה יש חשיבות מיוחדת לביסוס הבית או הכרם. וודאי נכון הדבר לגבי נשואין, כמבואר באריכות בחינוך, מצוה תקפ"ב.

בפירוש "תולדות אדם" על הספרי כתוב: "שלא יוסיפו לעסוק בבניין ונטיעה מחשש פן ימות במלחמה ואיש אחר יחנכו". כלומר, אין המטרה שבחזרה יעסקו בישוב הארץ, אלא מתחילה יעסקו כולם בישוב הארץ ולא יחששו שלא יספיקו להנות מן הפירות⁸. גם לטעם הספרי ניתן היה לומר שאין זו חובה לשוב, ומספיק

כתב עת תורני לענייני צבא, עמ' 218, שמסתבר שכאשר אין צורך בכל החיילים יש לשחרר קודם את מי שמשתחרר במלחמת הרשות, "שהרי אלה הם אנשים שליבים חלוק עליהם ושקשה להם להלחם בלב שלם". עוד כתב שם החזו"א, שאף במלחמת רשות שיצאו אליה, אם נתברר אח"כ שנצחון ישראל תלוי בגיוס ה"חוזרים", חייבים הם לבוא לעזרת אחיהם, ושב הדבר למלחמת מצוה, עיי"ש בכך.

⁵ פיסקא קצ"ב.
⁶ הנוסח בספרי עם פירוש המלבי"ם " (או) כדברי רבן יוחנן בן זכאי וכו'". כלומר, רבן יוחנן בן זכאי אומר את הטעם השני ולא את הראשון.

⁷ מלשון רש"י במשנה נראה, שהמטרה היא כדי שלא יחששו לחזור, ואילו כאן משמע שיקר הטעם הוא עצם הדבר שלא יתבייש. בפירוש המלבי"ם פירש את הטעם כאן גם אליבא דר"ע שנוקט ש"ירא" כמשמעו, שלא יתבייש במה שהוא ירא ורך לבב, וכ"ש למ"ד ירא מעבירות שבידו.

⁸ הוא מוסיף בפירושו, שאולי מכאן הוציא הרמב"ם (הל' מלכים פי"ז הי"ד) את ההלכה, שמי שבונה בית או נוטע כרם בחו"ל אינו חוזר עליהם: "שאם הטעם כפשטיה כפרש"י מפני עוגמת נפש, ראוי היה לחזור

הרב מנשה שמרלובסקי

שרק מי שירצה יחזור ויהיה די בכך כדי לדאוג לשוב הארץ. אך עיין, בהמשך בדיון בדברי רש"י והספרי.

המניח מעלה ספק זה וכותב, שמהגמי' ומהרמב"ם לא נתברר הדבר. הוא מביא את רש"י על הפסוק "פן ימות במלחמה": "כדאי הוא למות אם לא ישמע לדברי הכהן", ונשאר בצ"ע, מפני שבגמרא וברמב"ם לא נתברר הדין?⁹

אמנם, מה שהביא מדברי רש"י נמצא בספרי, ולכאורה, מוכח מהספרי שחייב לשוב. אבל ניתן לומר, שהספרי אמר כן דוקא לפי דעת ר' יוסי הגלילי המובאת שם (כחולקת על ר"ע), הסובר שהירא ורך הלבב הוא הירא מעבירות שבידו, ומפרש במשנה שחזרת מי שבנה בית וכו', היא כדי לחפות על חזרת הירא, כפי שמובאת סברא זו בספרי עצמו כמובא לעיל. וכן מפורש ברא"ם שכתב שמה שרש"י פרש "פן ימות במלחמה": "כדאי הוא למות אם לא ישמע לדברי הכהן", הוא דוקא לפי ר' יוסי הגלילי. לדעת הרא"ם, ר' יוסי לא פירש ש"ירא" הוא כמשמעו, מפני שהוא סובר שאם אין לו עבירות אין לו לחשוש, שאין מיתה בלא חטא, ולכן חייב הוא לפרש ש"פן ימות במלחמה" איננו החשש של מי שבנה בית אלא **תוצאה**, אם לא ישמע בקול הכהן¹⁰. עכ"פ מוכח שלפחות לפי ר' יוסי, חייב הוא לחזור. אע"פ, שניתן היה לומר, גם לפי הטעם של ר' יוסי, שמספיק שיחזור מי שרוצה, ואותם שיחזרו יחפו על הירא, ומכאן מוכח שאין להסתמך על כך. מסתבר לפי זה, שגם לפי הטעם של הדאגה לשוב, **פולס** חייבים לחזור ואינו הדבר תלוי ברצונם. וכן נראית דעת ה"תולדות אדם" על הספרי¹¹ ד"ה "אם אינו שומע".

⁹ אף בונה ונוטע בחו"ל, ע"כ הטעם הוא שלא יהיו ערי ישראל נשמות". אמנם מקור הרמב"ם הוא בירושלמי ה"ד' הדורש זאת מן הפסוק "ולא חנכו", "את שמצוה לחנכו, יצא זה שאין מצוה לחנכו" (ומכאן למדו הפוסקים שסעודה לחנוכת בית בחו"ל אינה סעודת מצוה). מצד הסברא ניתן לתלות זאת כדבריו, אך ניתן לומר גם לפירוש הראשון, שההתחשבות בעוגמת נפשו היא דוקא כשבנה בא"י שיש בכך מצוה, ולא במי שבנה בחו"ל.

¹⁰ ולגבי הירא ורך הלבב כותב הוא, שמסברא נראה שמחוייב לשוב כדי שלא ימס וכו' ועי' להלן הערה 18. וכתב, שלכן רש"י כתב את פירושו ל"פן ימות במלחמה" אחרי פירושו: ל"הירא ורך הלבב" (כן הוא בדפוסים ישנים). גם הגור אריה שהולך בדרך אחרת מהרא"ם, מפרש את דברי רש"י ל"פן ימות במלחמה" בהקשר לדברי ר' יוסי, ואילו לר"ע "פן ימות במלחמה" הוא טעם לחזרתו. אך עכ"פ נראה מדבריו שגם לר"ע ראוי הוא שיחזור, כפי שהסביר את טעם החזרה לפי ר"ע, מפני שיש לו הרבה מקטרגים.

¹¹ פיסקה קצ"ד.

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

בתוספתא כאן¹² נאמר:

זייספו השומרים וגו', הירא ורך הלבב שמתירא מן העבירה שבידו שנאמר: 'למה אירא בימי רע', דברי ר' יוסי הגלילי. ר' עקיבא אומר: מי האיש הירא (כמשמעו). מה ת"ל שוב ורך הלבב, שאפילו גבור שבגבורים וחזק שבחזקים והיה רחמן היה חוזר, שנאמר: 'זלא ימס את לבב אחיו כלבבו'. ר' שמעון אומר: כל השומע דברי כהן במערכות המלחמה ואינו חוזר, לסוף הוא נופל בחרב ומפיל את ישראל בחרב ומגלה אותם מארצם ובאין אחרים ויושבים בארצם, שנאמר: 'זאיש אחר יקחנה', יכול דודו וכו'.

מפורש בדברי ר' שמעון שחייב הוא לחזור, ואם לא חוזר גורם בעצמו לנפילתו בחרב, ומפיל בכך גם את ישראל¹³. ובפשטות נראה, שאינו הולך דוקא לר' יוסי הגלילי אלא גם לר"ע¹⁴.

דין זה שחובה עליהם לחזור ואינם רשאים להתנדב מתאים לטעם שמובא ברמב"ם לחזרתם¹⁵:

שצונו שנמנה כהן שיוכיח לעם תוכחת המלחמה, ויהויר מי שאינו ראוי להלחם אם לחולשתו (הירא ורך הלבב) או בעבור שתהיה מחשבתו בעניין יחויב לו מעוט הגבורה במלחמה. והם שלושה דברים שראה הכתוב...¹⁶.

¹² זי יייד.

¹³ אמנם דבריו נאמרים אחרי דברי ר' עקיבא ור' יוסי שמתייחסים לירא ורך הלבב, אך במה שאמר כל השומע דברי הכהן, משמע שמתייחס גם למי שבנה בית.

¹⁴ במחלוקת ר"ע ור' יוסי הגלילי פוסק הרמב"ם בפירוש המשנה כר"ע. וכן הוא פוסק בהלכות מלכים פ"ז הל' ט"ו. ועיי"ש בכ"מ והגהות מיימוניות, ובלח"מ שמתפלא על דברי הכ"מ. ו"בחסדי דוד" על התוספתא (לר' דוד פרדו) כתב: "וטעמו (של הרמב"ם) דקיימא לן כר"ע מחבירו. ומכל מקום מהסוגייה דשקיל וטרי אליביה נראה קצת דהלכה כר' יוסי הגלילי, וכן נראה מסוגיין דעלמא, דאמריי שח בין ישתבח ליוצר חוזר עליה מעורכי המלחמה. ואמנם טעמא דר' עקיבא נראה כההיא דאמריין בקידושין: 'על מנת שאני צדיק, אפילו רשע גמור, מקודשת, שמא הרהר תשובה'. ולזה נראה שכיון הרמב"ם שם, דמסיים עלה: 'ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ישען על מקוה ישראל ומושיעו בעת צרה, וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה וכו', עיי"ש. וכוונתו שעיי"ז ודאי מהרהר תשובה בלבנו, וסגי בהך אתחלתא דתשובה אפילו היו כמה עבירות בידו". אולם החינוך פוסק כר' יוסי, ובמנחת חינוך תמה על כך שהחינוך נטה מדעת הרמב"ם. וכן המאירי נוטה לפסוק כר' יוסי.

¹⁵ ספר המצוות, עשה קצ"א.

¹⁶ אמנם הרמב"ם במנין המצוות לפני ספר מלכים כותב: "להיות מארס ובונה בניין ונוטע כרם שמחים בקניינם שנה תמימה ומחזירין אותם מן המלחמה" משמע שהטעם הוא כדי שישמחו בקניינם אולם ב"תועפות ראם" על היראים רכ"ח כותב שיש להגיה ולשייך את הרישא למצוה הקודמת, למצות משוח מלחמה. ומה שכתב הרמב"ם "שמחים בקניינם" מדובר על מי שנשא אישה ובנה בית וחנכו ולכן השיעור הוא שנה אחת. לכן גם שייך לומר "שמחים בקניינם" כיון שאינם יוצאים אפילו לספק מזון ומים.

הרב מנשה שמרלובסקי

וכן הוא בחינוך מצוה תקכ"ו. וכן הוא בפירוש הרמב"ן לתורה, וז"ל: "וציווה על השלושה האלה לשוב כי ליבו על כרמו וביתו ועל אשתו, וינוס"¹⁷ (ולפי פירושם יתכן לפרש, שהמשך הכתוב "פן ימות במלחמה ואיש אחר יחנכנו", הוא ההרהור בו הם עסוקים כל הזמן ומתוך כך אינם ראויים להלחם). ומתוך חשש זה חייבים הם לחזור ואינם יכולים להתנדב¹⁸.

אמנם, לפי הסבר זה צריך להבין, מדוע הם יוצאים למלחמת מצוה? מדוע שם לא נחשוש שמא ינוסו? ויתכן לתרץ, שמתוך ידיעתם שזו מלחמת מצוה, הם יכופו את עצמם להתגבר על פחדם, וכמו שמחויב בכך כל אחד מן היוצאים למלחמה. וכלשוון הרמב"ם בהל' מלכים¹⁹:

ומאחר שיכנסם בקשרי המלחמה ישען על מקווה ישראל ומושיעו בעת צרה, וידע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה, וישים נפשו בכפו, ולא יירא ולא יפחד, ולא יחשוב לא באשתו ולא בכניו, אלא ימחה זכרונם מלבו, ויפנה מכל דבר למלחמה.

ואף שהרמב"ם מתיחס בדבריו לכל מלחמה, כולל מלחמת רשות, נראה לומר שניתן לדרוש זאת גם ממי שבנה בית וכו', דוקא במלחמת מצוה.

וניתן אולי לדמות זאת לדברי הגמ'²⁰ המבדילה בין הטרוד טירדא של מצוה שפטור מק"ש, לטרוד טירדא של רשות שאינו פטור מק"ש, וצריך הוא להתגבר על טירדתו. וזה לשון הגמ'²¹ לגבי חיוב אבל בסוכה, אע"פ שהוא מצטער והמצטער פטור מן הסוכה: "אבל הכא איהו הוא דקא מצטער נפשיה איבעי ליה ליתובי דעתיה". כלומר, למרות שהוא טרוד באבלותו, יכול הוא לשלוט במחשבותיו ורגשותיו ולישב את דעתו, אך כשטרוד בדבר מצוה אין אנו דורשים זאת ממנו²².

בניגוד למקורות דלעיל, נראה מפשטות לשון המאירי שאין הם חייבים לחזור, וז"ל באמצע ביאורו למשנה: "אלו שאינם זזין ממקומם": "ור' יוסי הגלילי מוסיף

¹⁷ בפסוק ח' על הפסוק "ולא ימס את לבב אחיו כלבבו" מביא הרמב"ן את בה"ג, שעשאו מצות ל"ת שלא ימנע מלשוב שלא ימס את לבב אחיו. וכן נוקט הרמב"ן עצמו, בהוספות שלו לספר המצוות מצוה ל"ת י'. יוצא שלפי הרמב"ן, לירא ורך הלבב יש איסור מפורש שלא לבוא במלחמה. ואילו לגבי מי שבנה בית וכו' אין מצוה מפורשת כלפיו.

¹⁸ ניתן לפרש את דברי ר' שמעון גם לפי דברי היגור אריה" שהובאו בהערה 10 שכיון שיש עליו מקטרגים הוא ימות במלחמה, ובמיתתו הוא גורם לנפילת רוח שאר החיילים ופגיעה במלחמה כולה. פ"ז הטי"ו.

¹⁹ ברכות י"א ע"א וסוכה כ"ה ע"א.

²⁰ סוכה כ"ה ע"ב.

²¹ יתכן עוד לתרץ, שבמלחמת מצוה סומכים על סיעתא דשמיא (כשאר הערכה ברורה לכשלוון, שאז אין לצאת אם לא בהוראת נביא) וכולם חייבים להשתתף במצוה ולא מתחשבים, כמו במלחמת הרשות, בחששות שונים (ועי' ב"עמוד הימיני" עמ' קנ"ד-קנ"ו).

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

על זו, הירא מעבירה שבידו, ואמר שדרך מוסר נתנה תורה רשות לחזור בבית כרם ואשה, כדי שאם ירא מעבירות שבידו... היא תולה חזרתו באלו". משמע שזו רשות לחזור ולא חובה. וכן כותב בהמשך: "ואמר אחר כך שבדברים אלו כולם הן על אלו שרשאים לילך ושבדים לחזור, הן על אלו שאין זזין ממקומן ואין רשאים לילך דוקא במלחמת רשות וכו'". אולם בביאורו למשנה הקודמת הוא כותב: "...ועניין אותה דרשה היתה... ושלא ילכו אלא הראויין לילך", ובהמשך הוא כותב: "וכן שאם בא שם מי שראוי לחזור, שיחזור". ונראים הדברים כסותרים.

וה"ל שאם נדקדק בדברים נשים לב, שאין המאירי כותב שאם בא שם מי שחייב לחזור שיחזור, אלא מי שראוי לחזור, כלומר שאין חובה מוחלטת אלא רק שראוי לחזור ולעולם הוי רשות. גם הרמב"ם בספר המצוות, עשה קצ"א, אינו מנסח את המצוה, כמחייבת את מי שבנה בית ולא חנכו, אלא, מצוה על מינוי כהן שיוכיח את העם תוכחת מלחמה ויחזיר מי שאינו ראוי להלחם. ונראה, שעכ"פ, אע"פ שאין המצוה נאמרת כלפיו ראוי לו לנהוג לפי מגמת ורצון התורה ולחזור. יתכן ויש נפ"מ במקרים מיוחדים, שמרגיש צורך וחשיבות להישאר במלחמה, ומרגיש שהוא ראוי לכך, וצ"ע.²³

²³ יש להעיר עוד לגבי השאלה בה אנו דנים, האם חייב לחזור, מה הדין במי שבנה בית וחנכו, נטע כרם וחללו או נשא אשה, שדינם שאינם יוצאים כלל אף לא לספק מים ומזון, האם יכולים הם להתנדב לספק מים ומזון! שאם הטעם שהחוזרים אינם יכולים להתנדב הוא מפני החשש שיפחדו וינסו במלחמה, בסיפוק מים ומזון לא חששנו לכך, אי"כ מסתבר שאלו אף שפטורים מכך יוכלו להתנדב לכך! אמנם לגבי מי שנשא אשה נאמר בפרשת "כי תצא" (דברים כ"ד ה'): "כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא, ולא יעבור עליו לכל דבר, נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמה את אשתו אשר לקח". ומפורש ברמב"ם, ל"ת ש"א, שמלבד האיסור להוציא את החתן מביתו, קיים איסור גם על החתן עצמו. וכן מפורש בחינוך כחיוב עשה ול"ת, ומרחיב בשורשי המצוה (מצוה תקפ"ב), על החשיבות של היצירה והחיוק של התא המשפחתי בשנה הראשונה (ולדעתו אף במחילתה אסור לעזובה לימים רבים, ומביא דעת י"א שבמחילתה מותר ועיין תשובת הרש"י אורבך זצ"ל המובאת בספר "התורה המשמחת" עמ' 165). ולפי זה, אינו יכול להתנדב לצאת מהעיר אפילו ע"מ לספק מזון ומים. אולם דברי הרמב"ם והחינוך מתייחסים במצוות אלו רק לגבי חתן, ואינם כוללים באיסור לאו ובעשה את מי שבנה בית או נטע כרם. ואף שהמשנה בסוטה מ"ג ע"א לומדת מהפסוק דלעיל גם לגבי מי שבנה בית ונטע כרם, וז"ל המשנה: "לביתו - זה ביתו, יהיה - זה כרמו, ושמח את אשתו - זו אשתו", בכל אופן לא כללו אותם הרמב"ם והחינוך בכלל האיסור, ואכן המניח שם תמה על כך. ונראה לומר שהאיסור המוטל על האדם עצמו הוא דוקא לגבי החתן שבו עוסק הפסוק, אך האחרים אף שגם הם מרובים מן הכתוב, זה רק לגבי זכותם שאין לנו לכופ ולחוציאם, אך עליהם אין איסור. אמנם לפי הטעם של הספרי של הדאגה לשוב הארץ, יתכן שלהם דאגה התורה ופטרה אותם אפילו מלספק מים ומזון, ואינם יכולים אפילו להתנדב לכך. ועי' לשון מאירי על המשנה בסוטה "אלו שאינם זזים ממקומם": "כלומר שאין יוצאין למלחמה כלל ושם יצאו שיעברו בלאו, ושאין מטריחים אותם לספק מים ומזון... שנאמר: 'לא יצא בצבא ולא יעבור עליו לכל דבר', לא יצא בצבא לצרכי הגדוד ולא יעבור עליו לצרכי העיר". ופשט לשונו: "שיעברו בלאו", לא רק המוציאים אותם אלא גם היוצאים עצמם. אך יתכן וזהו דוקא לגבי היציאה למלחמה שהרי כתב את האיסור על היציאה למלחמה עצמה, אך לספק מזון ומים אין איסור על היוצאים מרצונם. אולם מלשונו שהובאה לעיל: "והן על אלו שאין זזים ממקומם ואין רשאים לילך..." נראה שאינם רשאים להתנדב.

הרב מנשה שמרלובסקי

חזרת ה"ירא ורך הלבב"

עוד הסתפקתי, האם ההבדלה שמבדילה המשנה בין מלחמת רשות למלחמת מצוה קיימת גם לגבי חזרת הירא ורך הלבב, שלדעת ר"ע שהדברים כמשמען, ומדובר במי שאינו יכול לעמוד בקשרי המלחמה, ועליו אמר הכתוב: "ולא ימס את לבב אחיו כלבבו", האם גם עליו נאמר הדין שאינו חוזר במלחמת מצוה? מצד הסברה היה נראה לומר, שהחשש שינוס קיים גם במלחמת מצוה, וחוזר אף ממנה. ולשון המשנה: "הכל יוצאין" מתייחס דוקא אל השלושה, מי שבנה בית או נטע כרם או ארש אשה, ולא על הירא. וראיה לכך, ממה שאומרת המשנה: "אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה", כלומר, המקרה הכי מחודש בקבוצת השלושה, אך אין לומר "אפילו" מול הירא ורך הלבב. ואף שמובא לעיל, שהרמב"ם, החינוך והרמב"ן פירשו שחזרת מי שבנה בית היא גם כן מהטעם של פחד במלחמה, ניתן אולי לחלק בין המקרים, שאצלם הפחד אינו קבוע ויכולים הם להתגבר עליו, מה שאין כן במי שהוא ירא ורך לבב באופיו. וכן המנ"ח, שהסתפק אם החוזרים יכולים להתנדב, כתב שפשוט שהירא ורך הלבב מחויב לחזור כדי שלא ינוס.

ובגמ' סוטה מ"ד ע"א: "ת"ר לא יצא בצבא יכול בצבא הוא דלא יצא אבל יספיק מים ומזון ויתקן הדרכים, תלמוד לומר 'ולא יעבור עליו לכל דבר וגו'... ומאחר דכתב לא יעבור לא יצא בצבא למה לי לעבור עליו בשני לאוין". ונראה שמדובר שם על המוציאים אותם, ולא על היוצאים עצמם וכמו שכתוב בברייתא שם: "ת"ל עליו, עליו אי אתה מעביר אבל אתה מעביר על אחרים".

וב"העמק דבר" דברים כ"ד ה' מדייק מלשון הברייתא שהאיסור הוא רק על המלך או שר הצבא שמוציאים אותו בעל כורחו, ואין שום חיוב על החתן עצמו, ואפילו הכתוב: "נקי יהיה לביתו שנה אחת" אינו מצוה על החתן אלא רשות. וכותב: "וכבר עמד ע"ז בספר יראים". אולם דבריו עומדים בניגוד לדברי הרמב"ם בספר המצוות והחינוך שמפורש בהם שיש חיוב על החתן. וכן היראים ס"י רכ"ח כותב: "למדנו שבשנה הראשונה שנושא אדם את אשתו חייב לשמחה דכתיב: 'נקי יהיה לביתו ושמח את אשתו בכל הדברים שידוע שיש לה שמחה'. מפורש שיש חיוב. אמנם בהמשך הוא כותב: 'וראה כמה הקפידה תורה על מצות שמחה, שנפטר מלצאת בצבא... משמע שזהו רק פטור ולא איסור על החתן לצאת. ונראה שעכ"פ צריך את מחילתה (ומסיים היראים: 'ומצוה זאת נוהגת בין בארץ בין בחו"ל הלכך צריך אדם שיזהר בזמן הזה'). וב"תועפות ראי"ם" על היראים מביא את ה"עמק דבר" ומקשה עליו ממקורות רבים ומסיים: "אין זה אלא שגגה במחכ"ת".

ובחתי"ס על התורה (הוצאה חדשה), מקשה שמש"י אשר מפרש "ושמח את אשתו", ולא "ושמח עם אשתו", משמע שהתורה לא הקפידה על שמחתו ולא חסה עליו כלל אלא על אשתו. ומקשה, הרי אנו מרבים גם כרם ובית, ושם זה מתוך שחסה התורה עליו? ומתרץ בשם בנו שאכן בחתן יש את שני הדברים. ולכן בבית ובכרם אם ירצה למחול על שמחתו יכול הוא לצאת ואילו בחתן: "ושמח את אשתו על כורחו כי לא בדידי תליא" (ומשמע שעכ"פ תלוי בה ואם תמחול יכול הוא לצאת. אך ניתן לדחות שאף במחילתה לא יצא, שהצורך לחיזוק המשפחה בשנה הראשונה הוא רצון התורה לכן לא תלוי במחילתה). עכ"פ לגבי בית וכרם מפורש שיכולים לצאת, אך מסתבר דוקא לספק מזון ומים, אך לצאת למלחמה עצמה יהיה תלוי בספק הראשון לגבי מי שארס אשה או בנה בית ולא חנכו. ומלשון המאירי: "ושאם יצאו שיעברו בלאו" עולה, שבכך ודאי יש איסור.

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

ועיין ברמב"ם בהלי מלכים²⁴ שנוקט, שאף במלחמת מצוה ממנים כהן לדבר עם העם. ועיין לח"מ ורדב"ז שם, שנראה שחולקים בשאלה שלפנינו האם הירא ורך הלבב חוזר במלחמת מצוה, שלדעת הלח"מ אינו חוזר ולדעת הרדב"ז חוזר.

ויש לדון עוד בכך בהשוואה לדעת ר' יוסי הגלילי שמפרש "ירא", ירא מחמת עבירות שבידו, וסיבת חזרת מי שבנה בית וכו' היא כדי שיוכל הירא לתלות בהם ולא יתבייש לחזור. שלפי זה יוצא, שאף הירא אינו חוזר במלחמת מצוה, שהרי אם הוא חוזר מדוע שלא יחזרו גם מי שבנה בית וכו' כדי לחפות על חזרת הירא? ומדעת ר' יוסי הגלילי ניתן להסיק גם לדעת ר"ע (שהרי גם לר' יוסי חזרת הירא היא מצד החשש לפגיעה במלחמה. ועיין בתרגום יונתן ובספר החינוך בכך. בכל אופן לפי מה שהוכחנו, הוא יוצא למלחמה במלחמת מצוה. וא"כ נלמד מר' יוסי גם לר"ע. אך ניתן לחלק בין החששות). אולם אין הראייה מוכרחת, שכן ניתן לדחות ולומר, שבמלחמת מצוה לא התחשבה התורה בכך והעדיפה את יציאת מי שבנה בית וכו' על הצורך לחפות על הירא, ולעולם אין הירא יוצא גם למלחמת מצוה²⁵.

ויש לעיין עוד בגמ'²⁶ שאומרת, שאף ר' יוסי מודה לר"ע, במי ש"שמע קול קרנות והרתיע... צחצוח חרבות ומים שותתין לו על ברכיו", שחוזר עפ"י הכתוב: "ולא ימס את לבב אחיו כלבבו". כלומר יש דרגות גם במי שירא מחמת פחד²⁷, ולפי זה יתכן שכמו שלר' יוסי יש חילוק בין שתי דרגות של ירא מחמת פחד, אולי אף ר"ע יחלק בכך לגבי מלחמת מצוה²⁸.

אמנם פשוט לשון הרמב"ם בהלי ד': "במה דברים אמורים שמחזירים אנשים אלו וכו'", נראה שמתייחס לכל האנשים שהזכיר לעיל גם לירא ורך הלבב. ומתוך כך עולה, שלדעת הרמב"ם אף הירא אינו חוזר במלחמת מצוה. וכן נראה מפשוט לשון המאירי בתחילת פרק שמיני בסוטה. ומצאתי בספר "אשר למלך" על הרמב"ם לרב אשר פויכטנגר, שדן בשאלה זו ונוטה לומר שחוזר אף במלחמת מצוה (בניגוד לדעת

²⁴ פ"ז הי"א.

²⁵ ועי' לעיל בהערה 7 שם הבאנו שתי מטרות שונות בחיפוי על הירא. ולפי מה שנראה מרש"י שהמטרה היא, כדי שהירא לא ימנע מלחזור, דחיית ההוכחה לא פשוטה.

²⁶ סוטה מ"ד ע"ב.

²⁷ ויתכן שזו הסיבה מדוע נזקק ר' יוסי הגלילי במשנה לתת טעם לחזרת מי שבנה בית וכו', מפני שסובר הוא, שירא רגיל יכול להתגבר על פחדו ודורשים זאת ממנו גם במלחמת הרשות, וה"ה במי שבנה בית וכו'.

²⁸ ולעצם ההסבר שלר' יוסי הגלילי יש שתי דרגות בירא מחמת פחד, יש לעיין בכך עפ"י דברי הכ"מ בפ"ז הט"ו והלח"מ שם.

הרב מנשה שמרלובסקי

הרב אריאלי בספרו משפט המלחמה) לספק מזון ומים, בניגוד למלחמת רשות שלדעתו חוזר לגמרי²⁹.

יש לעמוד על טעמים של הרמב"ם, החינוך והרמב"ן בהלכה שהזכרנו לעיל, שמי שבנה בית או נטע כרם בחו"ל אינו חוזר. אם החשש הוא שדעתו על ביתו וינוס, מדוע שלא נחשוש גם כאן? ולכן צריך לומר, שאין טעמים עומד לבד אלא בצרוף טעמים אחרים, שלגבי מי שבנה בית בחו"ל הם לא קיימים, כמבואר לעיל, ולכן אין הוא חוזר, ומחויב להתגבר על פחדו.

2. רשות הסנהדרין

המקור

המשנה בריש מסכת סנהדרין בדיני בית דין אומרת: "ואין מוציאין למלחמת הרשות אלא ע"פ בית דין של שבעים ואחד". פירוש הדברים: המלך שבסמכותו להוציא למלחמת הרשות, כמפורש בפרק שני: "ומוציא (המלך) למלחמת הרשות על פי בית דין של שבעים ואחד", אינו יכול להוציא אלא על פי בית דין. מכאן שלמלחמת מצוה יכול להוציא גם בלי רשות מבית דין. כן פוסק הרמב"ם בהל' מלכים³⁰: "מלחמת מצוה אינו צריך ליטול בה (המלך) רשות בית דין, אלא יוצא מעצמו בכל עת וכופה העם לצאת, אבל מלחמת הרשות אינו מוציא העם בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד".

הגמרא³¹ מנסה בתחילה ללמוד דין זה מהפסוק: "ולפני אלעזר הכהן יעמוד הוא וכל בני ישראל איתו וכל העדה". "הוא - זה מלך... וכל העדה - זה סנהדרין" (ור' יונה מקשה הרי פסוק זה עוסק במלחמת מצוה), ודוחה הגמ': "ודלמא לסנהדרין

²⁹ יש עוד לברר לפי דברי הספרי פיסקא קצ"ב: "וכולן היו צריכין להביא עדותן חוץ מן הירא ורך הלבב שעדין עמו" (ועי' בפירוש "תולדות אדם" שם, ועי' בפירוש ספרא דבי רב לר' דוד פרוו הכותב, שהיו מביאים עדיהם לפני בי"ד, וכל ישראל לא ידעו מתוכן העדות). מה הדין באדם שבנה בית וכו' ולא הצליח להביא עדים? לפי הסבר הרמב"ם שהחשש הוא שמא יפחד במלחמה, אולי צריך הוא (שיודע את האמת) לנסות להשתמש מן המלחמה בדרך אחרת (ואולי ניתן לדמות זאת לפסולי עדות שבי"ד לא יודעים מעבירתם או מקרבנתם או מנגיעתם. עי' פ"ת חו"מ ל"ד א', במה שהביא מתשובת "החוות יאיר", ומהאורים כ"ח סק"ג שחילק בין פסול מחמת קורבה לפסול מחמת עבירה או נוגע, וכותב: "...ועוד הטעם דפסול רשע להעיד הוא דנחשד להעיד שקר, וא"כ הוא שידוע בעצמו שהאמת איתו למה לא יעיד. וכן הטעם בפסול מחמת נגיעה, דכל הטעם דפסול דיעיד שקר וכו'". ובנתיבות בחידושים כ"ח ס"ק ב' שם הוא מחלק בין רשע דחמס שפסולו מסברא, לרשע סתם שפסולו משום גזירת הכתוב). ונראה לפי הסברנו לגבי מלחמת מצוה, שיכול הוא להתגבר על פחדו, כך גם כאן חייב הוא להתגבר על פחדו ולצאת למלחמה.

³⁰ פ"ה הי"ב.

³¹ סנהדרין ט"ז ע"א.

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

הוא דקאמר להו רחמנא דלישיילו באורים ותומים", כלומר אין הפסוק עוסק בתנאים המגבילים את המלך, אלא במי ששואל באורים ותומים, ומסקנת הגמ' שלומדים זאת מהמסופר על דוד:

...כיוון שעלה עמוד השחר נכנסו חכמי ישראל אצלו, אמרו לו אדוננו המלך, עמך ישראל צריכין לפרנסה... אמר להם לכו פשטו ידיכם בגדוד, מיד יועצין באחיתופל ונמליכין בסנהדרין ושואלים באורים ותומים. אמר רב יוסף מאי קרא ואחרי אחיתופל בניהו בן יהודע... אחיתופל זה יועץ... ובניהו בן יהודע זו סנהדרין, אביתר אלו אורים ותומים.

הרמב"ם בהלכות סנהדרין³² מביא את רשימת הדברים המנויים במשנה בסנהדרין, שדינם דוקא בבית דין של שבעים ואחד, ובתוכם דין היציאה למלחמת הרשות, ומביא לכולם בסוף ההלכה כמקור את הפסוק: "כל הדבר הגדול יביאו אליך". ומביא חכ"מ את הרמ"ך שתמה על הרמב"ם, שהרי בגמרא לכל דין מובא מקור מיוחד, ואף את הלימוד מהפסוק: "כל הדבר הגדול יביאו אליך" לומדת הגמ' בפ"ב לגבי הדין שאין דנים דיני נפשות את הכהן הגדול אלא בבי"ד של שבעים ואחד.

סברת הדין וגדרו

בפשטות היה נראה להסביר את הצורך ברשות הסנהדרין, כקבלת הסכמה לעצם הצורך והחשיבות לצאת בזמן מסוים למלחמת הרשות. ושאין המטרה לברר עם הסנהדרין את סכויי הנצחון, שאם לא כן היה צורך ברשות גם במלחמת מצוה, והרי גם אליה אסור לצאת כאשר אין הערכה של נצחון במלחמה³³, ומותר גם ללא רשות הסנהדרין (נראה שלכך יש את הייעוץ).

ואע"פ שגם במלחמת הרשות יש צורך לאומי ביציאה למלחמה, כדוגמא המובאת בגמ', שהיה צורך בפרנסה ויכול להיות שאפילו היה בכך חשש רעב, וכפי שכותב הרב ישראלי זצ"ל "בעמוד הימיני"³⁴:

ואין לנו בזה אלא דרכו של מרן הרב זצ"ל ב'משפט כהן' (ע"מ שכ"ז) שכתב ש'מה שהותרה הוצאה למלחמת רשות הוא מדיני המלוכה'. וכיוון

³² פ"ה הי"א.

³³ אמנם, במלחמת עזרת ישראל מיד צר יתכן שיש לצאת אליה אפילו כשאין הערכה של נצחון, שלפחות ע"י המלחמה יצילו מעט וכפי שיעקב אבינו התכוון לשלושה דברים ואחד מהם מלחמה, וע"י המלחמה מחנה אחד ישאר לפליטה. עיין ברמב"ן בתחילת פרשת וישלח.

³⁴ עמ' קנ"ה.

הרב מנשה שמרלובסקי

שהוא לתועלת ישראל הרי זה כלול בבחינת הדברים שהם למיגדר מילתא, שבהם אפשר לעקור דבר מה"ת לצורך שעה³⁵.

ובהמשך כותב הרב ישראלי:

ונראה עוד להטעים הדבר כי במלחמה תוכן הדברים שכלל ישראל נהפך לנוף אחד, ולא בתור פרטים אנו מסתכלים עליהם, כי טובת הכלל היא באותה שעה לנגד העיניים ולא ישגיהו על הפרט וזתו החידוש של היתר המלחמה שה'זחי בהם' נבחן במקרה זה מצד כלל ישראל ותועלתו, היינו שכלל ישראל ינצח ותרום ידו על אויביו...

מסתבר שהסנהדרין צריכים לבדוק צורך זה ולתת את הסכמתם, לכדאיות ולהכרח לצאת למלחמה.

יציאה מרצון בלא כפייה

בספר "עיניים למשפט" לרב אריאלי זצ"ל על מסכת ברכות³⁶ כתוב, שהתנאי ליציאה ברשות הסנהדרין הוא דוקא כאשר המלך כופה את העם לצאת, אך כאשר העם יוצא מרצונו אין צורך ברשות סנהדרין³⁷, ומדייק זאת מדברי המאירי בסנהדרין. וז"ל המאירי: "...הרי אלו מלחמת הרשות ואין יכול לכופ את העם לצאת בה אלא על פי בית דין של שבעים ואחד". משמע שרק לכופ צריך הסכמת בית דין של שבעים ואחד. וכן דייק מהרמב"ם שכתב: "מלחמת מצוה אין צריך ליטול רשות ביי"ד, אלא יוצא מעצמו בכל עת וכופה העם לצאת אבל במלחמת הרשות אינו מוציא העם אלא על פי ביי"ד"³⁸. וכן דייק מלשון המאירי והרמב"ם

³⁵ בתשובה קמ"ג עמ' שט"ו כתב הרב שאין ללמוד את הדין של מסירות נפש של יחיד עבור הצלת כלל ישראל ממלחמת מצוה וז"ל: "יוממלחמת מצוה לעי"ד אין ללמוד כלל, דעי"כ ענייני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה ד'וחי בהם', שהרי גם מלחמת רשות מותרת היא, ואיך מצאנו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרווחה, אלא דמלחמה והלכות ציבור שאני, ואולי הוא מכלל משפטי המלוכה". בקטע זה משמע, שמלחמת רשות היא להרווחה ולא עולה הצורך הקיומי בה, אך בתשובה קמ"ד עמ' שלי"ה כתב: "...ובפרט מלחמת הרשות שהיא נעשית ע"פ ביי"ד של ע"א, ויש בה תרי טעמי: מגדר מילתא להוראת שעה שזה תלוי לפי דעת ביי"ד וראות עיניהם, לטובת האומה, הרוחנית והגשמית שהן אחוזות תמיד זו בזו, וגם משום כח משפט המלוכה". הטעם הראשון שכתב, הוא ממש כמו שכתבנו לעיל. וע"ע בגדר מלחמת רשות בהערה 61.

³⁶ ג' ע"ב.

³⁷ אמנם צריך ברור מה ההגדרה של ה"עם". הרי בדרך כלל יש כאלו שאינם רוצים. האם מספיק לכך רוב, או שהכוונה שאלו שרוצים לצאת יכולים לצאת. ולשון הרב זצ"ל ב"משפט כהן" בהתייחסו לכך: "אם מדעת כל ישראל יוצאים". כמו כן יתכן שמוסד נבחר כמו כנסת המייצג את העם הוא מחליט, אך גם בו תהיה השאלה האם מספיק רוב או צריכה להיות החלטה של כולם.

³⁸ יש לעיין בלשון הרמב"ם שכתב בתחילה לגבי מלחמת מצוה: "יוצא מעצמו וכופה העם לצאת". משמע שיש בכך שני חידושים: א. עצם היציאה למלחמה ללא צורך ברשות סנהדרין. ב. שיכול אף לכופ את העם לכך. ולפי זה יתכן שאף במלחמת הרשות שהיא הניגוד לרישא, מה שנאמר "אינו מוציא", מתייחס גם לעצם היציאה אפילו בלא כפייה.

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

הרב אהרנברג זצ"ל בעל שו"ת "דבר יהושע"³⁹. וכן היא דעת הרב ישראל זצ"ל⁴⁰, ומוכיח כן מהגמ' בעירובין⁴¹, עפ"י פירוש רש"י שם.

וע"פ הסברה שהסברנו לעיל בצורך ברשות סנהדרין צ"ל, שכל זה דוקא במעשה קיצוני של כפייה, אך כאשר העם רוצה לצאת אין חובה לקביעת סנהדרין בצורך המלחמה.

ואפשר עוד לומר, שהצורך בסנהדרין הוא לא כדעת תורה, אלא כסכמה מן העם, שהסנהדרין הם נציגי העם והסכמתם היא הסכמת העם, ואח"כ יכול המלך לכופס לצאת. ולכן כאשר העם רוצה לצאת אין צורך ברשות הסנהדרין. הגרי"ז על הרמב"ם⁴² מסביר הסבר זה, לגבי מינוי כה"ג ולא לגבי יציאה למלחמת הרשות. ודייק כן, מהעובדה שהרמב"ם לא כתב את ההלכה של מינוי כה"ג ע"י סנהדרין בהל' סנהדרין אלא בהל' כלי המקדש. את הרשימה שמביא הרמב"ם בהל' סנהדרין, שכלול בה גם הדין שאין מוציאים למלחמת הרשות "אלא על פיהם", מנמק הרמב"ם: "שנאמר כל הדבר הגדול יביאו אליך". וסובר הגרי"ז, ששם הצורך בבית דין הוא מצד גז"ה"כ, שתהא דעת תורה של סנהדרין בהחלטות גדולות אלו. ולפי דבריו אין מקום להסבר זה.

אולם בניגוד לדעות שהוזכרו לעיל, הרב זצ"ל "במשפט כהן"⁴³, כותב:

וגם י"ל דמשכ"ל⁴⁴ אם מדעת כל ישראל יוצאים, די"ל דהא דבעי מלך הוא דוקא לעניין כפייה והלשון 'מוציא' בפ"ב (בסנהדרין) וכן 'אין מוציא' בפ"ק משמע הכי קצת... מ"מ אין זה ברור די"ל דכ"ז שאין התנאים מספיקים להכריח, ה"ה כרציחה בעלמא⁴⁵, ואסור להלחם מלחמת הרשות.

³⁹ ומובאים דבריו בתחומין י" עמ' 29.

⁴⁰ "בעמוד הימיני" עמ' ק"ד.

⁴¹ מ"ה ע"א.

⁴² הל' סנהדרין פ"ה ה"א.

⁴³ תשובה קמ"ה.

⁴⁴ דעת הרב שם שא"א לצאת למלחמת הרשות (כבוש ארץ מצרים) ללא מלך, ומסתפק לגבי האפשרות כאשר יוצאים מדעת כל ישראל. ויש להוסיף שיתכן וכל ספק הרב זצ"ל הוא רק לגבי השאלה של הצורך במלך, אך לגבי הצורך בסנהדרין יתכן שפשיטא ליה שלא יועיל אפילו בהסכמת העם.

⁴⁵ אמנם הרב ישראלי ב"עמוד הימיני", עמ' ק"צ מביא את דברי הרב זצ"ל וכותב שלא החלטת הסנהדרין מסלקת שם רציחה מהמלחמה, אלא המלחמה מצד עצמה. ובהמשך הוא נוקט שאין גם לומר שרשות הסנהדרין היא הנותנת למלחמה שם של מלחמה.

הרב מנשה שמרלובסקי

ובסוף הקטע מסיים הרב:

וע"י רצון הצבור הדברים נומים לכאן ולכאן, ולענ"ד מסתברא לאסור כ"ז שלא נשלמו הפרטים של פי"ד ומלך או נביא (בנבואה)⁴⁶.

דברי היענייים למשפט" דלעיל, באו לתרץ את רש"י לברכות⁴⁷ שכותב ד"ה "ונמלכין בסנהדרין": "נוטלין מהם רשות כדי שיתפללו עליהם", ומשמע מדבריו שאין הרשות נצרכת לעצם היציאה למלחמה, אלא רק כדי שיתפללו עליהם⁴⁸, בנגוד למה שנראה בפשטות דין המשנה בסנהדרין. והיענייים למשפט" מתרץ שרש"י בברכות דן כאשר רוצים העם לצאת מעצמם, שאז אין צורך, לדעתו, ברשות הסנהדרין, ומה שנמלכים בסנהדרין זה רק כדי שיתפללו עליהם (ובספר "יד המלך" על הרמב"ם בהלי' מלכים נשאר בצי"ע על דברי רש"י).

ביעמוד הימיני⁴⁹ מביא את קושיתו של הרב וולדינברג על דברי היענייים למשפט" בספר "הלכות מדינה", שהרי הגמ' מביאה מכאן את המקור לדין המשנה, שאין מוציא למלחמת הרשות בלא רשות הסנהדרין, ולפי דבריו כיצד אפשר ללמוד מכאן, הרי לפי דבריו היענייים בסנהדרין" איננה תנאי ליציאה? (ועיי"ש בהסבר הרב ישראל).

בספר "מרגליות היס" לסנהדרין⁵⁰ מתרץ, לפי ההסבר שכתב קודם לכן, שדברי דוד המלך: "לכו ופשטו ידיכם בגדוד", אין כוונתם שיצאו למלחמת התקפה כנגד העמים השכנים כדי להשיג פרנסה, אלא מדובר שם שיצאו למלחמת הגנה כנגד גדודי העמלקי שהיו גוזלים את תבואתם של ישראל ומתוך כך גם את פרנסתם. ולכן כיון שזו היתה מלחמת התגוננות לא היה צריך את רשות הסנהדרין לעצם היציאה

⁴⁶ יש לעי' בספק בו אנו דנים, וכן בספק בפרק הבא, לאור דברי הרמב"ם בספר המצוות בסוף השורשים שמלחמת רשות (ויש גורסים גם מלחמת מצוה, ועי' הוצאת ר"ח הלר) לא תתכן אלא בזמן הבית, שכן היא תלויה במלך, בעצת הסנהדרין ובכהן גדול. ועי' בדברי הרב אהרנברג זצ"ל, מובאים דבריו בתחומין יי עמי 29 ביחס לכך.

⁴⁷ ג' ע"ב.

⁴⁸ ואולי כך משמע לשון הגמ': "ונמלכין בסנהדרין", שאין כאן תנאי לעכובא. ויש להשוות זאת ללשון הגמ' בברכות כ"ט ע"ב: "וכשאתה יוצא לדרך, המלך בקונך וצא. מאי המלך בקונך וצא? אמר ר' יעקב אמר רב חסדא זו תפלת הדרך". וכן עי' בלשון רש"י פרשת יתרו על דברי יתרו: "איעצך ויהי אלוקים עמך" אומר רש"י: "בעצה, אמר לו צא המלך בגבורה". וכן יש מדייקים מהרמב"ם סוף השורש הי"ד בספר המצוות וז"ל: "יודוע שהמלחמה וכבישת עירות לא יהיו אלא במלך ובעצת סנהדרין גדולה וכהן גדול וכו'". משמע שרק מתחשבים בעצתם אך אין רשותם מעכבת. וכן לשון הרמב"ם בפיה"מ פ"ק דסנהדרין. אך לעני"ד ניתן לפרש שרשות הסנהדרין מעכבת, ולשון הרמב"ם "עצת הסנהדרין" פירושה שצרכת עצתם, אם יש צורך וחשיבות לצאת למלחמה. וכן פשט לשון הרמב"ם ביד החזקה שרשות הסנהדרין היא לעכובא.

⁴⁹ עמי ק"צ.

⁵⁰ ט"ז ע"ב.

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

למלחמה, אלא רק כדי שיתפללו עליהם. וקשה על תירוצו ג"כ כקושיא שהובאה לעיל, הרי זה המקור שמביאה הגמ' שאין להוציא למלחמת הרשות בלא רשות מסנהדרין, ולפי דבריו כיצד אפשר ללמוד מכאן? ויתכן שסובר "מרגליות היס", שאין כאן לימוד גמור אלא רק אסמכתא בעלמא, ועצם הדין בצורך ברשות סנהדרין הוא מסברא. וכפי שנראה קודם לכן, שהרי רצתה הגמ' ללמוד את הדין מהפסוק שנאמר על יהושע, אע"פ ששם מדובר במלחמת מצוה (כקושיות ר' יונה שם), משום שזו רק אסמכתא, וכלשון הגמ' "מאי קראה".

האם אפשר לצאת למלחמת הרשות כשאינן סנהדרין

דעת הרב הרצוג זצ"ל ב"פסקים וכתבים"⁵¹ מובאת במאמר הרב שרמן בתחומין⁵²:

דעתי, שקניינו בכבוש מלחמה, שאע"פ שאין מוציאים למלחמת הרשות אלא על פי בי"ד של שבעים ואחד, ואף למלחמת מצוה אין מוציאים אלא עפ"י מלך ישראל⁵³, הרי כבר הכריע קודמי הגאון החסיד ז"ל 'במשפט כהן'⁵⁴ וכוזו כוון לדעת המאירי ז"ל⁵⁵ שבזמן שאין לא מלך ולא סנהדרין ראשי הצבור עומדים במקומם⁵⁶.

ויש לעיין בדבריו, שהרב זצ"ל בתשובה הנ"ל לא כתב כן אלא לגבי מלך, ולא לגבי סנהדרין. וז"ל שם: "וחוץ מזה⁵⁷, נראים הדברים שבזמן שאין מלך, כיוון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה"⁵⁸. אמנם ניתן לומר שאותה סברא קיימת גם לגבי

⁵¹ ח"ג סי' ל"ו.

⁵² כרך ט"ו עמ' 24.

⁵³ רמב"ם ה"ל מלכים פ"ה ה"ב.

⁵⁴ סי' קמ"ד ט"ו א'.

⁵⁵ סנהדרין נ"ב ע"ב.

⁵⁶ כעין זה כתב הרב הרצוג בשו"ת "היכל יצחק" חלק או"ח סי' ל"ז אות ג', אך שם כתב כן רק לגבי מלך ולא לגבי סנהדרין, וכתב כן לגבי מלחמת מצוה שאף בה יש צורך שתוכרו ע"י המלך, והשיב שהציבור כולו או רובו יש לו סמכות של המלך כדברי הרב זצ"ל ב"משפט כהן". ומוסיף שהישוב בא"י הוא בבחינת כל קהל ישראל ומפנה בזה לפירוש המשניות לרמב"ם במס' בכורות (כמובא גם בהערה 115). גם מדברי הרב אהרנברג המובאים בתחומין י' עמ' 29 נראה שרק לגבי מלך ניתן לאמר שראשי העם עומדים במקומו ולא לגבי סנהדרין. אמנם בהמשך הוא נוקט שדין הסנהדרין הוא רק לכתחילה וכשאין סנהדרין אינם לעיכובא.

⁵⁷ דיונו שם כיצד יצאו החשמונאים למלחמה, גם לאחר המלחמה הראשונה כנגד גזירות השמד של היוונים. ומעלה בתחילה את האפשרות שהיה להם דין מלך, ועל כך הוסיף אח"כ את דבריו כאן.

⁵⁸ הרב זצ"ל לא מביא מקור לדבריו. אך רבים מדייקים זאת בדברי הרמב"ן בהוספות לספר המצוות, אחרי ההוספות למצוות ל"ה, ד"ה "ואתה אם תבין" כותב: "ויש לי עניין מצוה מסתפק עלי, והוא שיראה לי שמצוה על המלך או על השופט ומי שהעם ברשותו להוציאם לצבא למלחמת הרשות או מצוה להיות שואל באורים ותומים ועל פיהם יתנהג בעניין...". מפורש בדבריו שגם ביד השופט או מי שהעם ברשותו

הרב מנשה שמרלובסקי

הסנהדרין, שאף היא תפקידה לדאוג למצב האומה וכשאין סנהדרין: "חוזרים משפטים אלו ליד האומה בכללה"⁵⁹. ויתכן, שהדבר תלוי בספק שהעלנו לעיל בצורך הסנהדרין. אם הרשות הנצרכת היא לקבל את רשות הסנהדרין כדעת תורה, א"כ כל זמן שלא יהיה היתר זה, א"א לצאת, גם כאשר הוי אונס כגון שאין סנהדרין. אך אם הסברא שהרשות הנצרכת היא כסייג של העם כלפי המלך שלא יוציא למלחמה ללא ביקורת, יתכן וזהו רק לכתחילה, אך כשאין סנהדרין אפשר לצאת גם בלא רשות הסנהדרין (ואולי עכ"פ צריך גוף דומה שהוא יבקר את החלטת המנהיגות).

ומסתבר יותר כאפשרות הראשונה, משום שהרמב"ם פוסק בצורה החלטית: "אבל מלחמת הרשות אינו מוציא אלא על פי בית דין של שבעים ואחד". וכמו שאר ההלכות במשנה בריש סנהדרין שאינם נעשים אלא ע"י בי"ד של שבעים ואחד. וכן נראה מהגרי"ז כמובא לעיל.

ויתכן עוד לומר, לדעת "מרגליות היס" שהובא לעיל, שפירש את: "צאו ופשטו ידיכם בגדוד", כמלחמת התגוננות כנגד גדודי העמלקים שפשטו בארץ. וחדש שלא היה צורך במלחמה כנגדם ברשות סנהדרין, אע"פ שלא הגדיר זאת כמלחמת מצוה, שהרי לא היה מדובר שהדבר הוגדר כעזרת ישראל מיד צר, ובכל אופן נקט שאין צורך ברשות סנהדרין. וסברתו כנראה, שאין זו מלחמה שאנו יוצאים אליה בבחירתנו אלא על כורחנו. וחידושו מסתבר יותר כשאין סנהדרין, שאז אפשר לצאת למלחמה שנכפית עלינו.

להוציאם למלחמה. וכן ניתן לדייק במאירי לסוטה בתחילת פרק שמיני וז"ל: "כל מלחמה שמלכי ישראל או מנהיגיהם נלחמים על אויביהם, הן מלחמת מצוה כגון מלחמת שבעת עממין ומלחמת עמלק ומלחמה על כל צר הבא עליהם להשחית נחלתם, הן מלחמת הרשות כגון מלך שנלחם מרצונו עם שאר העמים, אם להרחיב את גבולו אם להרבות בגדולתו ולהוסיף כבוד על שמו בכולם ממנים כהן אחד לדבר אל העם ולדרוש להם ולחזק את ליבם". כמו כן מפורש בדבריהם שזהו גם במלחמת הרשות ולא כפי שיכתב להלן בהסבר לתשובות הרב זצ"ל.

הרב הרצוג זצ"ל ציין כמקור לדברי הרב את דברי המאירי בסנהדרין נ"ב ע"ב, וז"ל המאירי: "כבר בארנו שאין דנים דיני נפשות אלא בזמן שבית המקדש קיים. ושתהא סנהדרין קבועה במקומה לשם, שנא יובאת אל הכהן וכו", בזמן שיש כהן יש משפט, אין כהן אין משפט. ומכל מקום דיני המלכות קיימים בכל זמן, ואף בכל דור ודור יש רשות למנהיגי הדור וגדולי הארצות לענוש ולהרוג דרך הוראת שעה על הדרכים שבארנו. וזה נרמז בתורה אחר כן, ואל השופט אשר יהיה בימים ההם". אמנם גם בדברי המאירי הנ"ל לא מפורש, שראשי הצבור עומדים במקום סנהדרין, שניתן לפרש את דבריו שעומדים דוקא במקום המלך וכלשונו: "ומכל מקום דיני המלכות קיימים", שאף המלך יכול לשפוט בד"ב במקביל לסנהדרין, וכח זה נשאר בכל דור ודור בידי מנהיגי הדור.⁵⁹ ע"י רמב"ם בפירוש המשניות פ"ק דסנהדרין ובהל' סנהדרין ד' י"א לגבי חידוש הסמיכה, וע' בספר המצוות, עשה קנ"ג, לגבי קידוש החודש ומשך חכמה פ"ב בא.

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

יש עוד להוסיף שהרב זצ"ל בתשובה קמ"ה שנכתבה כשנתיים אחרי תשובה קמ"ד, נשאל לגבי דברי הרמב"ם: "ויראה לי שאם כבש ארץ מצרים מלך ישראל ע"י בי"ד שהיא מותרת". ונתבקש להסביר את דברי הרמב"ם, האם הם דוקא במלך או גם בשופט שבישראל. וכתב שם:

ממוצא דברינו למדנו שאין מקום שאלה אם ה"ה שופט, שכ"ז שאין שם מלך אין אפשר לכבוש את א"מ"צ במלחמה. מפני שכלא מלך א"מ למלחמת הרשות ורק ע"פ נביא אפשר.

ולא הזכיר הרב את מה שכתב בתשובה לעיל, שבזמן שאין מלך, כיוון שמשפטי המלוכה הם ג"כ מה שנוגע למצב הכללי של האומה חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה. והוסיף בתשובה הראשונה:

וביחוד נראה שגם כל שופט שקם בישראל דין מלך יש לו לעניין כמה משפטי המלוכה וביחוד למה שנוגע להנהגת הכלל.

ובתשובה השנייה לא הזכיר זאת כלל. ואף שהתלבט אם מדעת כל ישראל יוצאים, גם בזה נטה לאסור. ועוד הרי לפי הסברא שכתב בתשובה קמ"ד נראה שמנהיגי האומה שעומדים במקום מלך יוכלו לכפות גם את המתנגדים, אפילו שלא מדעת כל ישראל, בדברים הנחוצים לטובת הכלל, ואילו כאן נראה לא כך.

ואולי ניתן לתרץ, שיש לחלק בין מלחמת הרשות למלחמת מצוה. ושבתשובה קמ"ה עוסק הרב במלחמת הרשות. וכן כותב חילוק זה הרב אהרנברג. ומוכיח כן מהמשנה בפ"ב דסנהדרין ומובאים דבריו בתחומין⁶⁰ וז"ל:

וכן חסרון מלך אפילו אם נאמר דמלך דוקא דלא כמו שכתבנו לעיל דראשי העם שיש להם רשות לכך, ע"י הסכמת הצבור סגי, מ"מ נראה דא"צ מלך רק למלחמת רשות. כמוכח מהא דתנן בסנהדרין⁶¹ שמנה כוחות המלך, וקתני זמוציא למלחמת הרשות עפ"י בי"ד של ע"א, משמע דלמלחמת מצוה א"צ כח מלך. דאין לומר דנקט מלחמת הרשות משום דרק בזה צריך בי"ד של ע"א, שהרי לא דין החוצאה אתא לאשמועינן, אלא מעלת המלכות, ומה שצריך לשאול הבי"ד של ע"א אינו מעלה אלא שפלות. וכן מבואר בחידושי הר"ן שם ועל כרחק דמעלת המלכות היא שמוציא למלחמת הרשות, הא למלחמת מצוה א"צ מלך אלא כל מי שיכול לכפות את הציבור שיצא

⁶⁰ יי עמי 31.
⁶¹ כי עייב.

הרב מנשה שמרלובסקי

למלחמת מצוה רשאי לעשות כן. וכן משמע מתוס' סנהדרין⁶² ד"ה מתני'
דלא כהאי תנא.

אמנם יש להעיר, שלגבי מלחמת עמלק שמוגדרת ע"י הרמב"ם כמלחמת מצוה,
נאמר בה בגמ' סנהדרין⁶³:

תניא ר' יוסי אומר שלש מצוות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ להעמיד
להם מלך ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה. ואיני יודע
איזה מהן תחילה כשהוא אומר 'כי יד על כס י-ה מלחמה לה' בעמלק, הוי
אומר להעמיד להם מלך תחילה ואין כסא אלא מלך...

וכן פוסק הרמב"ם בהלכות מלכים⁶⁴. א"כ רואים שגם מלחמת מצוה כמלחמת
עמלק, בסמכותו של המלך דוקא להוציאם. ולגבי הדיוק של הרב אהרנברג מן
המשנה, נ"ל שניתן לדחות, שאכן רק מלחמת הרשות נחשבת מעלתו של המלך
משום שמוציא את העם עפ"י החלטתו, אך במלחמת מצוה חייב הוא להוציא את
העם. ולכן אף שבשניהם צריך דוקא מלך, במלחמת מצוה אין זה נחשב כ"כ
מעלתו.

ויתכן ויש לחלק חילוק אחר, בין מלחמה שעם ישראל יוזם, כמו מלחמת עמלק
וכמו מלחמת רשות להרחבת הארץ (כדוגמא שעליה דבר הרב זצ"ל), או להרבות
גדולתו ושמעו של המלך, וזהו דוקא ע"י מלך, לבין מלחמה שנכפית עלינו כעזרת
ישראל מיד צר או מלחמת מגן על רכוש (כדוגמא של מרגליות היס), או מלחמת
מנע, שבכולם אנו נלחמים מצד הכרח קיומי, ויכולים גם מנהיגי העם שעומדים
במקום מלך להוציא אליה. ואולי יש מקום לכלול בכך גם את מלחמת כיבוש הארץ,
שאף היא נחשבת לנו לקיום האומה בארץ חייה, כפי שיבואר להלן. ואולי ניתן
לדייק מהעובדה שהיה צורך ללימוד מיוחד שלמלחמת עמלק יוצאים דוקא לאחר
מינוי מלך, שבכל מלחמת מצוה אחרת אפשר לצאת בלא מלך.

אם חילוק זה נכון, יתכן לחלק כך גם לגבי חובת נטילת הרשות מהסנהדרין,
שכאשר אין סנהדרין, אין לצאת למלחמת הרשות כהרחבת הארץ וכד'⁶⁵.

⁶² י"ד ע"ב.

⁶³ כ" ע"ב.

⁶⁴ פ"א ה"ב.

⁶⁵ אך צ"ע מפשטות דברי המאירי והרמב"ן שהובאו בהערה 58, שנראה שבכל מלחמת רשות מלך לא
דוקא. ועי' בספר "הצבא כהלכה" של הרב יצחק קופמן עמ' ב', שמביא את דברי הרב ישראל זצ"ל
שהציאה למלחמת רשות של: "עמד ישראל צריכים לפרנסה", יש בה משום דאגה לפקו"נ של יחידים.
ומוסיף הרב קופמן שגם במלחמת הרשות: "להרבות גדולתו ושמעו", המטרה היא לשמור על כח
ההרתעה הצבאי, ויש לאפשר למלך לצאת למלחמה מטעם פקוח נפש. ומוסיף שאמנם קיים על כך פיקוח
של הסנהדרין ביחס לצורך הקונקרטי, העיתוי וסיכווי ההתקפה. ובהמשך הוא כותב שלהלכה מלחמת

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

ב. מהי מלחמת מצוה ומהי מלחמת רשות

1. הגמרא בסוטה

בגמ' סוטה⁶⁶ על המחלוקת של רבנן ור' יהודה במשנה: "בד"א במלחמות הרשות אבל במלחמות מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה, אמר ר' יהודה במה דברים אמורים במלחמות מצוה אבל במלחמות חובה הכל יוצאין..." נאמר בגמרא: "א"ר יוחנן רשות דרבנן זו היא מצוה דר' יהודה, מצוה דרבנן זו היא חובה דר' יהודה". ומבאר רש"י שדברי רבא בהמשך הגמ', באים להסביר את דברי ר' יוחנן. וז"ל רבא: "אמר רבא מלחמות יהושע לכבוש דברי הכל חובה, מלחמת דוד לרווחה דברי הכל רשות כי פליגי למעוטי עובדי כוכבים דלא ליתי עליהו מר קרי ליה מצוה ומר קרי ליה רשות. נפקא מינה, לעוסק במצוה שפטור מן המצוה". מדברי הגמ' "נפק"מ לעוסק במצוה", עולה שאין מחלוקת לדינא בין רבנן לר' יהודה ביחס לנושא המשנה, בדין החזרה. כלומר, באותן מלחמות שאין החתן חוזר לרבנן, אינו חוזר גם לר' יהודה, ומה שרבנן קורין להן מלחמת מצוה הוא מפני שאין צורך לקרוא להן מלחמת חובה, שאין להם בכך נפק"מ. וכל המחלוקת היא על המדרגה האמצעית שחידש ר' יהודה, שאינה נחשבת מלחמת חובה, ואף ממנה חוזרים כדין מלחמת רשות, אך איננה מלחמת רשות רגילה ולכן נקראת מלחמת מצוה, ונפק"מ דהעוסק בה פטור מן המצוה. ועל כך רבנן חולקים וסוברים שאין מדרגה אמצעית⁶⁷.

הרשות אינה נוהגת בימינו בגלל העדר הסנהדרין, ומביא את הדעות לגבי היכולת לצאת בלא סנהדרין כשהעם יוצא מעצמו ומסיים בתשובת הרב זצ"ל לאסור.

ויש לכאורה לצי' בדבריו. שהרי בתחילה כתב שהצורך לצאת למלחמת הרשות הוא מצד פקו"י, וא"כ אף כשאין סנהדרין היה צריך לצאת! וצ"ל שאף ביציאה למלחמה יש פקו"י וכשאין סנהדרין שב ואל תעשה עדיף. אך נראה שאם החשש גדול מאד לפקו"י עתידי, והסיכון במלחמה הוא קטן יהיה מותר ואף צריך לצאת למלחמה זו, גם בלא סנהדרין, ע"י מי שמנהיג את העם (גם אם לא נגדיר זאת כמלחמת מצוה של עזרת ישראל מיד צר). ואין זה כמקרה אליו מתיחס הרב זצ"ל של כיבוש ארץ מצרים שבשטות איננה מצד פקו"י. ויתכן אולי לדמות זאת לדיני ניתוח אצל אדם מחמת סכנה עתידית.

אך באמת נראה שמלחמת הרשות איננה רק מצד חשש רחוק של פקו"י, אלא גם מצד חיזוק מעמדם של עם ישראל בלא קשר לפקו"י. עי' דברי הרב הרצוג בשו"ת "היכל יצחק" או"ח סי' ל"ז אמצע אות ו' ביחס לדברי הרמב"ם בהלי' מלכים פ"ז ט"ו: "ויודע שעל יחוד השם הוא עושה מלחמה" - אין כוונתו דוקא על מלחמה כנגד הגויים שגזרו להעביר את ישראל על הדת, שהרי הוא מדבר שם גם על מלחמת הרשות שהיא כדי להרחיב גבול ישראל, אלא שאורייתא וישראל וקודשא בריך הוא חד הוא, כדברי הזוהר הקדוש, ומלחמה להרחיב את גבול ישראל היא ג"כ בבחינת מלחמה ליחד את השם, שכל מה שכוח ישראל דורשי יחודך ובפרט הארץ אשר עיני ה' אלוקיך בה מראשית שנה עד אחרית שנה יגבר בעולם, יתקרב היום שעליו נאמר: 'ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". ויתכן ויש לחלק בדינים אלו בסוגים השונים של מלחמת הרשות.

⁶⁶ מ"ד ע"ב.

⁶⁷ מסתבר שדין זה קיים דוקא כאשר אין החייל עוסק ממש במלחמה או בהכנות לה. כך שאם יפסיק ע"מ לעסוק במצוה לא תפגע הלחימה הכוללת, שאם כן ודאי שלא יפסיק שהרי יש בכך חשש פקו"י שלו, ושל שאר הלוחמים. אלא נראה שמדובר עפ"י הכלל שנקטו רבים מהראשונים במסכת סוכה, שדין העוסק

הרב מנשה שמרלובסקי

כך מפרש רש"י בסוגייה, וכך משיב הלח"מ בהלי' מלכים⁶⁸ על קושיית הכ"מ שהקשה: "יש לתמוה על רבנו שקרא למלחמת שבעת העממין ומלחמת עמלק - מצוה, ולא קראה חובה". ומשיב הלח"מ: "ולא ידעתי מקום לתמיהתו, דרבנו פסק כרבנן, ולדידהו ליכא אלא תרי דינים מצוה ורשות...". אמנם בירושלמי מובא: "אמר ר' יוחנן משמעות בינהון... אמר רב חסדא מחלוקת בינהון". וכותב ה"פני משה" שם שרב חסדא בא לומר שיש מחלוקת לדינא גם בדין המשנה בדין החזרה. וכן כותב "קורבן העדה" שם, וכך כותב בפרוש "קרן אורה" על הבבלי. ועיין להלן בגירסת המחלוקת ובפירושה בפרק "עזרת ישראל מיד צר".

2. מלחמת יהושע לכבוש (מצוות כיבוש ארץ ישראל)

רבא אמר שמלחמת יהושע לכבוש היא מלחמת חובה. מלשונו "לכבוש" נראה שהמצוה היא מצד כיבוש ארץ ישראל ולא מצד הכרתת שבעת העמים דוקא, ולכן המצוה קיימת גם כאשר לא יושבים שבעת העמים בארץ. כן מוכיח הרמב"ן בהוספות לספר המצוות, עשה ד', וז"ל: "ומאמרם מלחמת יהושע לכבוש תבין כי המצוה הזו היא הכיבוש" (וכן הוא מביא ראיות נוספות לכך).

ונראה שמה שנקטה הגמרא, מלחמת יהושע, אינו אלא לדוגמא, ולא דווקא במלחמת יהושע. כמו שלגבי מלחמת רשות, כאשר אומרת הגמ': "מלחמת דוד להרווחה", ודאי לנו שזוהי דוגמא בלבד. וכן נראה מלשון רש"י במשנה: "אבל במלחמת מצוה, כגון כיבוש ארץ ישראל בימי יהושע". העובדה שהוסיף "כגון" מוכיחה, שזו דוגמא בלבד⁶⁹.

אולם, הרמב"ם בפירוש המשניות כותב: "אין מחלוקת ביניהן שמלחמת שבעת עממין ומלחמת עמלק חובה...". וכן הוא ברמב"ם בפרוש המשניות פ"ק דסנהדרין. ובהלי' מלכים⁷⁰ בהלכה הראשונה להלכות המלחמות כותב הרמב"ם: "אין המלך

במצוה פטור מן המצוה, קיים גם כאשר אפשר לקיים שניהם, ודין זה לא קיים במלחמת הרשות. אמנם עדיין צריך עיון שהרי הרמב"ם בהלי' ק"ש פ"ב ה"ב פוטר מדין עוסק במצוה גם מי שעוסקים בצרכי הרבים, ועיין כ"מ שם, וכן פוסק השו"ע בהלי' ק"ש ע" ד', ומדוע שלא נאמר שמי שמשתתף במלחמת הרשות שמטרתה פרנסת עם ישראל, או מטרה אחרת לצורך עם ישראל, וק"ו במלחמה בה נחלקו רבנן ור' יהודה: "למעוטי עכו"ם דלא ליתי עליהו", מדוע שלא נאמר שהם בבחינת עוסקים בצרכי צבור ופטורים מן המצוה? (ועיין בבאור הלכה שם).

⁶⁸ פ"ה ה"א.

⁶⁹ אמנם יתכן שה"כגון" מתייחס לכך שלא רק מלחמת יהושע לכבוש היא מלחמת מצוה, אלא מלחמות נוספות כמלחמת עמלק או עזרת ישראל מיד צר והגמ' מביאה רק דוגמא אחת. אך בשו"ת "היכל יצחק" או"ח סי' ל"ז אות ט' דייק מרש"י כדיוק לעיל. ועי' עוד שם סי' ל"ט אות ה' שגם מלחמת התקפה על מקום שאין באפשרותנו להחזיקו, אך היא מסייעת בידינו להחזיק מקום אחר היא חלק ממלחמת מצוה של כיבוש הארץ.

⁷⁰ פ"ה ה"א.

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

נילחם תחילה אלא מלחמת מצוה. ואיזו היא מלחמת מצוה, זו מלחמת שבעת עממין ומלחמת עמלק ועזרת ישראל מיד צר שבא עליהם".

ושתי שאלות יש לנו לברר בדברי הרמב"ם:

א. מדוע שינה מלשון הגמ' מ"מלחמת יהושע לכבוש" ל: "מלחמת שבעת עממין"?

ב. מדוע הוסיף עוד מלחמות שלא הוזכרו בגמ', מלחמת עמלק ומלחמת עזרת ישראל מיד צר?

את השאלה השניה ניתן לתרץ בפשטות, הרמב"ם סובר שהגמ' מביאה רק דוגמא אחת למלחמת חובה, אך יש מלחמות נוספות שנחשבות למלחמת חובה. וניתן אולי להוסיף ולבאר, שהגמ' הביאה שלוש מלחמות באותו תחום, כלומר, מלחמות סביב ארץ ישראל, להראות שלמרות שהן דומות הן מחולקות, לרבי יהודה, לשלושה סוגים. מלחמת כיבוש הארץ, היא מלחמת חובה. מלחמת בית דוד להרווחה שהיא מחוץ לגבולות ארץ ישראל, וכלשון רש"י שם: "שנלחם בארם צובא להוסיפה על ארץ ישראל ובשאר סביבותיה להעלות לו מנחה ומס עובד", היא מלחמת רשות. "ולמעוטי עכו"ם דלא ליתו עליהו" שאף היא מלחמה בשכנים של עם ישראל, היא במדרגה אמצעית לדעת ר' יהודה ונחשבת כמלחמת מצוה ולא חובה⁷¹.

רש"י במשנה בסנהדרין ד"ה "במלחמת הרשות" לגבי הדין שאין המלך יוצא למלחמת הרשות אלא על פי בית דין של שבעים ואחד, כותב: "כל מלחמה קרי רשות לבד ממלחמת יהושע שהייתה לכבוש את ארץ ישראל". ונראה מדבריו שפירש את הגמ' שלנו כפשוטה, שרק מלחמת יהושע לכבוש את א"י נחשבת כמלחמת חובה. וצ"ע מדוע שלא תחשב כך גם מלחמת עמלק⁷². ויתכן אולי לתרץ בדוחק, שכוונת רש"י היא לפי מה שכתבנו לעיל, שביחס לשאר המלחמות סביב ארץ ישראל זו היא בלבד מלחמת חובה, לאפוקי מלחמת דוד להרווחה ומלחמה למעוטי עכו"ם דלא ליתו עליהו.

את השאלה הראשונה על הרמב"ם נראה היה, לכאורה, לתרץ ולומר שהרמב"ם הולך לשיטתו, שלא מנה את מצות ירושת ארץ ישראל במנין המצוות, וכדעת ה"מגילת אסתר"⁷³ שהרמב"ם סובר שאיננה מצוה לדורות. ולכן גם לגבי מלחמת

⁷¹ ולכאורה עדיין קשה מדוע לא מזכירה הגמ' את מלחמת עזרת ישראל מיד צר. ונראה לומר, לפי מה שנביא בהמשך, שניתן לכלול את מלחמת עזרת ישראל מיד צר בתוך מלחמת כיבוש הארץ, שאם מלחמת כיבוש היא מלחמת חובה ודאי מלחמה שבאה להגן על עם ישראל בישיבתם בארץ ישראל היא מלחמת חובה.

⁷² עי' ב"עמוד הימיני" מה שכתב על כך בעמ' קנ"ו סימן י"ד אות ה'.

⁷³ בתשובתו לרמב"ן בספר המצוות שם.

הרב מנשה שמרלובסקי

מצוה כתב הרמב"ם את מלחמת שבעת העממין שהיא מצוה לדורות⁷⁴, ולא מלחמת כיבוש הארץ⁷⁵ שהיא איננה לדורות.

אולם רבים חולקים על ה"מגילת אסתר" וסוברים שאף לרמב"ם יש מצוה לדורות של ירושת ארץ ישראל וישובה, וכפי שעולה מהלכות רבות ברמב"ם ביד החזקה. והסיבה שלא מנה הרמב"ם זאת כמצוה, יש שפירשו, מפני שזו מצוה כללית. כן כתבו "ציץ אליעזר"⁷⁶, הרב גורן זצ"ל בספרו "תורת המועדים"⁷⁷, והרב צבי יהודה קוק זצ"ל ב"לנתיבות ישראל"⁷⁸, וכולם כתבו כן בשם הרב זצ"ל. וכן כותב בשו"ת "תולדות יעקב" לר' יעקב זאב מוילנא⁷⁹: "ומה שלא מנה הרמב"ם במנין מצוותיו ישיבת אי"י כבר כלל לנו בשורשים אלו שלא למנות הציוויים הכוללים התורה כולה". וההסבר לכך, אם מצד שעיקר קיום כל המצוות הוא דוקא בא"י כפי שמרחיב הרמב"ם עה"ת בפרשת אחרי מות, ואם מצד שרק בא"י נחשב עם ישראל לעם חי ואין צורך לצוות על כך. וכמו שלא מנה הרמב"ם כמצוה את החיוב של "וחי בהם" על האדם הפרטי. ויש שפירשו, מפני שלא נכתב בלשון ציווי, אע"פ שעולה בברור מכל התורה שזהו רצונו של ה', אין הרמב"ם מונה זאת כמצוה (הגדול ממניסק, מובא בחוברת סיני ו'. וניתן לקשר זאת גם לטעם הראשון)⁸⁰. "האבני

⁷⁴ עיין בהסבר הרמב"ם בספר המצוות, עשה קפ"ז, מדוע יש למנות את מצוות שבעת עממין כמצוה לדורות למרות שהיום אבד זכרם. ובניגוד למצוות כיבוש ארץ ישראל, שלדעת ה"מגילת אסתר" בדעת הרמב"ם, היתה רק לשעה.

⁷⁵ אך עדיין קשה הרי לפי ה"מגילת אסתר" גם בימי רבא כבר לא היתה מצוות כיבוש הארץ נוהגת, ובכל אופן נקט בלשון "מלחמת יהושע לכבוש". וא"כ מדוע לא נקט גם הרמב"ם באותה לשון לפחות בפירושו למשנה?

⁷⁶ ח"ז סי' מ"ח פרק י"ב.

⁷⁷ עמ' 36 במאמר התשובה והיודי.

⁷⁸ חלק א' עמ' קכ"א.

⁷⁹ חו"מ סי' ח', מצאתי את ציטוט דבריו בחוברת של הרב שחר רחמני, "כי עין בעין יראו", עמ' 70.

⁸⁰ הרה"ג זלמן נחמיה גולדברג שליט"א בהערה המובאת בספר "ארץ הצבי" עמ' ט"ז, אחרי שהביא את דין הגמ' בגיטין מ"ה, ופסקי הרמב"ם בהל' עבדים, והשו"ע ביו"ד רס"ז, שעבד (כנעני) שברח מחו"ל לא"י אין מחזירין אותו לעבדות ועליו נאמר: "לא תסגיר עבד אל אדוניו", כותב: "ויותר נראה שיש הרבה דברים בתורה, שהעריכה תורה בגודל חשיבותם, ומ"מ אינו מצוה, כל שלא נאמר בלשון ציווי". ומדמה זאת לדין: "לא תהו בראה לשבת יצרה". ע' ב"ב י"ג ע"א ותוס' שם ד"ה "שנאמר".

ומסיים הרב גולדברג: "וכן בשוב ארץ ישראל, אף שאינו מצוה שלא נאמר בלשון ציווי מ"מ ענין גדול הוא, וכמו שמצינו באברהם אבינו ויצחק, לכן אף שאין כופים על זה (את האדם הפרטי), מ"מ כופין את הרב שהעבד יוכל לקיים". אין דבריו זהים לחלוטין עם דברי הגדול ממניסק. שדברי הגדול ממניסק הם שבעצם זו מצוה רק שהרמב"ם לא מנה אותה בספר המצוות. ולרב גולדברג אין זו מצוה וא"א לכפות עליה אך זהו דבר גדול שקיים קודם המצוות ואין צורך לצוות על דבר שהוא כה יסודי שהוא תבסיס לקיום האומה הישראלית ולקיום מצוות. אמנם יש מצוה לתת לכל אדם מישראל, ואפילו עבד כנעני לקיים דבר גדול זה (וניתן עוד להסביר שהיא מצוה מחייבת את הכלל ולא על היחיד, אך היא לא תתקיים בלא שיחידים יממשו אותה. ולכן לא כופין את היחיד על כך אך כופין את הרב לאפשר ליחיד לקיים זאת).

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

נזר⁸¹ כתב שכללה הרמב"ם במצות החרם תחרימם. וכפי שהסביר בספר "מעין חכמה", שהסיבה שלא מנה הרמב"ם כמצוה את עשיית הארון היא משום שתכלית מצות ביהמ"ק היא לארון וכפורת וע"כ אין למנותם כשתי מצוות. כך גם לגבי מצות ישיבת א"י. וז"ל ה"אבני נזר":

וזה עצמו נ"ל הטעם בעניין ישיבת א"י, דמצות החרם תחרימם היא כדי שאנחנו נשב בארץ, שהרי יהושע שלח פרגמוטין מי שרוצה לפנות יפנה, הגרגשי עמד ופנה ולא עשה לו כלום ע"כ לא נמנה החרם תחרימם וישיבת א"י לשתיים ומנה רק מצות החרם תחרימם⁸².

על דברי הרמב"ם: "ואיזו היא מלחמת מצוה, זו היא מלחמת שבעת העממין..."⁸³, כותב הכ"מ: "סי"פ משוח מלחמה תנן בד"א... ובגמ' אמר רבא מלחמת יהושע לכבוש ד"ה חובה וכו'". כלומר, הכ"מ מציין כמקור לדברי הרמב"ם את דברי רבא בגמ', בלא להעיר שיש הבדל בין דברי הרמב"ם לדברי רבא, ורק מקשה מדוע כתב הרמב"ם "מצוה" ולא חובה. משמע שסבר שאין הבדל בין דברי רבא: "מלחמת יהושע לכבוש" לדברי הרמב"ם. וכן נוקט בפשטות הרב זצ"ל ב"משפט כהן"⁸³ ז"ל: "והמלחמה וכיבוש את ארץ ישראל נקראת מלחמת מצוה כמפורש בדברי רבנו (הרמב"ם) כאן בפרקין ה"א שמלחמת שבעה עממין היא מלחמת מצוה". ומתאימים הדברים לדברי ה"אבני נזר".

אולם על הסבר זה לכאורה קשה מדברי הרמב"ם בספר המצוות עשה קפ"ז, במצות החרמת שבעת העמים שכותב:

והיא שצונו להרוג שבעה עממין שישבו בארץ כנען ולאבדם שהם שורש ע"ז... ובאר לנו בהרבה כתובים שסיבת זה כדי שלא נלמד מכפירתם... ומלחמתם מלחמת מצוה.

ובהמשך כותב:

אבל הוא נוהג בכל דור שימצא בו אפשרות הדבר ההוא... וכן להרוג שבעה עממין ולאבדם ציווי נצמיונו בו, והוא מלחמת מצוה ואנחנו מצווים לחטט אחריהם ולרדפם בכל דור ודור עד שיכלו ולא ישאר מהן איש.

⁸¹ יו"ד תני"ד, ו'.

⁸² ובתשובה תני"ז אות ה' מוסיף בנו בעל ה"שם משמואל" באות ה' ז"ל: "אבל מצות החרם תחרימם היא רק לצורך ישיבת ישראל, שהרי הגרגשי שפינה לא נצטוונו להחרימו, וכן סיחון ועוג אלמלא יצאו לקראת ישראל והניחום לעבור, לא היה מתרימם ולא ביערו ע"ז שלהם אף שארצם מנחלת ישראל היא, משום שמשא לא רצה להושיב את ישראל תיכף שמה, כמ"ש הרמב"ן פ"ד חוקת, ע"כ לא תחרימום. וכן שלח יהושע תחילה הרוצה לפנות יפנה, הרי שהמצוה לפנות המקום מע"ז ומעובדי ע"ז היא רק לצורך ישיבת ארץ ישראל".

⁸³ סי קמ"ה.

הרב מנשה שמרלובסקי

משמע שהמלחמה עמם איננה מצד כיבוש ארץ ישראל אלא מצד שהם שורש ע"ז, ולכן מצוה להכריעם וחובה להלחם בהם בכל מקום, כפשט לשון הרמב"ם: "לחטט אחריהם ולרדפם"⁸⁴.

ונראה להסביר שמה שכתבנו שמלחמת שבעת העמים היא אמצעי לכיבוש הארץ, אין הכוונה רק לצד הפיזי, שלא יהיה מי שימנע את ישיבתנו בארץ, אלא גם הכרתת העי"ז ועובדי עי"ז מהארץ היא אמצעי לישיבתנו בה. וכדברי הרמב"ם ש- "סיבת זה כדי שלא נלמד מכפירתם". ולכן הגרגשי שפינה את הארץ לא היתה מצוה להשמידו, אולם העמים שלא פינו החלה מלחמה כנגדם, שבמהותה היא מלחמת כיבוש הארץ, אך מלחמה זו לא פסקה גם כאשר הם רוצים אח"כ לעזוב את הארץ או שעזבו אותה.

ונראה להביא ראיה שלדעת הרמב"ם כיבוש אי"י היא מצוה, מדבריו בהלכה בה אנו עוסקים. שכן בהמשך כותב הרמב"ם: "ואח"כ נלחם במלחמת הרשות, והיא המלחמה שנלחם עם שאר העמים כדי להרחיב גבול ישראל ולהרבות בגדולתו ושמעו". משמע דוקא הרחבת גבול ישראל, היא מלחמת רשות, אך בתוך ארץ ישראל הן הכיבוש והן ההגנה על השטח הכבוש היא מלחמת מצוה.

וכן נראה להוסיף ראיה מדבריו כאן על הסדר במלחמה, שאין המלך נלחם תחילה אלא מלחמת מצוה. ונראה שאע"פ שהם פשוטים מסברא, ניתן למצוא להם גם מקור בספרי⁸⁵. על הפסוק: "כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה", אומר הספרי:

או אינו אלא רשות בידם לכבוש חוץ לארץ עד שלא יכבשו את הארץ ת"ל זירשתם גויים גדולים ועצומים מכם, ואח"כ כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה, שלא תהא ארץ ישראל מטמאה בגילוליהם ואתם חוזרים ומכבשים חו"ל. אלא משתכבשו א"י, תהיו רשאים לכבוש חו"ל.

וכותב הספרי שלכן ארם נהרים וארם צובא שכבש דוד (ונקראים סוריא) לא נתקדשו, מפני שכבשן לפני שכבש את היבוס. וכן פוסק הרמב"ם בהל' תרומות⁸⁶.

⁸⁴ ניתן אולי לפרש "לחטט אחריהם", בארץ ישראל דוקא. אך פשט הלשון נראה לחטט אחריהם בכל מקום, גם בחו"ל. וכן נראה מהמשך דברי הרמב"ם: "שאלה המצוות אינן נקשרות בזמן ולא במקום מיוחד, כמו המצוות המיוחדות במדבר או במצרים...". אמנם אין זו ראיה גמורה שגם אם המצוה לא להשאירם בארץ ישראל דוקא מצד הצורך שלא יהיו עובדי עי"ז בא"י, אין זה נחשב כמצוה לשעה אלא מצוה לדורות ואין זה כמצוות שנצטוו במדבר שהן מצוות לשעה.

⁸⁵ פרשת עקב פיסקא נ"א.

⁸⁶ פ"א הי"ג.

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

בפשטות זהו המקור גם לפסק הרמב"ם כאן, שיש להלחם מלחמת מצוה תחילה, ויש להשוות את דבריו כאן לפסק הספרי שיש לכבוש את א"י תחילה.

ויש להעיר שמלשון הספרי: "שלא תהא ארץ ישראל מטמאה בגילוליהם, ואתם חוזרים ומכבשים חו"ל" משמע שעיקר ההקפדה היא מצד שנשארים בתוך א"י עובדי ע"ז, ולא מצד עצם כיבוש ארץ ישראל. וכן נראה מלשון הרמב"ם בהלי תרומות: "ומפני מה ירדו ממעלת א"י, מפני שכבש אותם קודם שיכבוש כל א"י אלא נשאר בה משבעה עממין" משמע שעיקר ההקפדה במה שנשאר בה משבעה העממין. אך יש לבאר כפי שביארנו לעיל, שההקפדה שלא יהיו בה עובדי ע"ז, היא מצד מצוות ישיבת ארץ ישראל. וכן לשון הרמב"ם בהלי מלכים⁸⁷: "כל הארצות שכובשין ישראל במלך על פי בית דין, הרי זה כיבוש רבים והרי היא כארץ ישראל שכבש יהושע לכל דבר, והוא שכבשו אחר כיבוש כל ארץ ישראל האמורה בתורה". משמע שהדגש על כיבוש א"י מצד עצמו (וההדגשה על כיבוש כל הארץ).

נראה עוד להוסיף, שאף מלחמת עזרת ישראל מיד צר, שהוסיף הרמב"ם, כמלחמת מצוה, אף היא קשורה למצוות ישוב א"י. שבפשטות נראה, שפירוש עזרת ישראל מיד צר אינו רק עזרת עם ישראל והצלתו הפיזית, אלא גם עזרת ישראל בישבתו בארץ ישראל. וכן מזדייק הרב אהרנברג זצ"ל בספרו "דבר יהושע"⁸⁸, מהרמב"ם בהלי תענית⁸⁹ שכתב: "עכו"ם שבא לערוך מלחמה עם ישראל או ליטול מהם מס או ליקח מידם ארץ". ובהמשך כתב הרמב"ם: "וכל הערים שבסביבותיהן מתענין אבל אין מתריעין אא"כ תקעו להקבץ לעזרתן". ומוכיח גם שכשכבאים ליקח ארץ מיושבי עיר אחת, חל הדין של עזרת ישראל מיד צר⁹⁰. וכן הוא מוכיח מלשון הרמב"ם בהלי שבת⁹¹.

ויש להוכיח כן גם מהמאירי בסוטה תחילת פרק שמיני ז"ל: "כל מלחמה שמלכי ישראל או מנהיגיהם נלחמים עם אויביהם, הן מלחמת מצוה כגון מלחמת שבעת עממין ומלחמת עמלק ומלחמה עם כל צר הבא עליהם להשחית נחלתם". משמע שהשחתת הנחלה נחשבת למלחמת מצוה ולא מצד פקו"נ דוקא.

⁸⁷ פ"ה ה"ו.

⁸⁸ ח"ב ס' מ"ח. כמו כן מובאים הדברים בתחומין י' עמ' 28.

⁸⁹ פ"ב ה"ג שם.

⁹⁰ אמנם הדבר צ"ב, שהרי הרמב"ם מזכיר גם כשבאו ליטול מס, והרי זה כבאו על עסקי תבן וקש, שאין יוצאים נגדם בשבת אלא בעיר הסמוכה לספר כמבואר בעירובין מ"ה ע"א. ומתוסי שם ד"ה "אי מצלח" עולה שלא יוצאים כנגדם כלל גם בחול, שאין למסור נפשם על כך.

⁹¹ פ"ב הכ"ג.

הרב מנשה שמרלובסקי

סיוע נוסף ניתן להביא מפירוש רש"י לעירובין. בגמ' בעירובין⁹² מובא:

אמר רב יהודה אמר רב נוכרים שצרו על עירי ישראל אין יוצאים עליהם בכלי זיין ואין מחללין עליהן את השבת. תניא נמי הכי נכרים שצרו... במה דברים אמורים כשבאו על עסקי ממון אבל באו על עסקי נפשות יוצאים עליהם בכלי זיין ומחללים עליהן את השבת. ובעיר הסמוכה לספר אפילו לא באו על עסקי נפשות, אלא על עסקי תבן וקש יוצאים עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת⁹³.

ומפרש רש"י שם ד"ה "לספר": "עיר שמבדלת בין גבול ישראל לגבול האומות יוצאין עליהן שמא ילכדוה ומשם תהא נוחה הארץ להכבש לפניהם". משמע בפשטות שהחשש הוא כיבוש הארץ ולא רק מצד פקו"נ. וכך כותב ה"צפנת פענח" על הרמב"ם שמביא הלכה זו⁹⁴ וז"ל:

זה לא מין גדר פקו"נ, רק משום כיבוש כמו כהל' כ"ה⁹⁵ ומלחמת חובה מותר אף להתחיל בשבת כמבואר בירושלמי וע' בהל' מלכים⁹⁶.

ויש לברר מדוע יוצאים דוקא בעיר הסמוכה לספר ומהטעם שמא ילכדוה ותהא הארץ נוחה להכבש לפניהם, ולא יוצאים מצד לכידת עיר הספר עצמה, שבפשטות אף היא משטח ארץ ישראל? (וודאי קשה מעיר שאינה סמוכה לספר. אך שם ניתן לתרץ, שכיוון שאינה סמוכה לספר אין חשש כל כך שילכדוה).

⁹² מ"ה ע"א.

⁹³ תוספתא עירובין פ"ג.

⁹⁴ הלכות שבת פ"ב הכ"ג.

⁹⁵ שם מובאת ההלכה של מלחמה בשבת.

⁹⁶ ומוסיף ה"צפנת פענח": "והא דאמר (בעירובין שם) גם על נהרדעי כן ושם הוה חו"ל (וכוונתו ששם אין מצוות כיבוש) ע' ב"ק פ"ב ע"א ופ"ג ע"א". וכוונתו לדין החזקת כלבים ודין גידול בהמה דקה שאסורים גם בבבל (ומותר להחזיק כלבים רק בעיר הסמוכה לספר). ואיסור גידול בהמה דקה הוא משום ישוב ארץ ישראל. ונראה שמוכיח מכאן שבזמן שרוב הישוב היהודי והישיבות הן בבבל היה חיוב לדאוג לישוב זה מעין הדאגה לישוב בא"י (וכמו האיסור שהיה לצאת מבבל כמובא בסוף כתובות).

ויש לעיין מה מכריח את ה"צפנת פענח" לפרש כן ולא לפרש כפשוטו מצד חשש פקו"ני שיגרם ע"י כך שיכבשו את הארץ. כפי שנראה בפשטות ממה שפוסק כן השו"ע או"ח שכ"ט ו' כהלכה הנוהגת למעשה, ואף לימי הגלות. ונראה שבא לחדש שאפילו בלא הטעם של פקו"ני יוצאים כנגדם מצד הדין של מלחמה אפילו בשבת. והסברא שעצם שמירת היישוב בא"י (או בבל) יש לה חשיבות כמו פקו"ני.

הרב עובדיה יוסף שליט"א בכינוס תושב"ע, ומובאים דבריו בתחומין י' (עמ' 46) נוקט עפ"י ה"צפנת פענח", שהיום לא קיים דין זה ביחס למסירת שטחי יש"ע, עפ"י הרשב"ש שנקט גם בדעת הרמב"ן שמועדים אנו היום ממצוות כיבוש א"י בגלל שלושת השבועות. והרבה להשיב כנגדו הרב ישראל זצ"ל (תחומין עמ' 61-50) הן מצד שהיום סרו שלושת השבועות ובודאי לגבי שטח שכבר נמצא בידינו, וכן מצד שהדין לגבי עיר הסמוכה לספר הוא מצד פקו"ני בודאי שיש לחשוש לזה אף היום. ויש לענייד להוסיף עוד עפ"י דברי ה"צפנת פענח" עצמו, שמסתבר שלא גרע הישוב שקיים בא"י מהישוב בבבל, וודאי יש מצוה להגן על המשך הישוב גם בלא החשבון של פקו"ני.

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

ומכאן נראה לכאורה, שחובת ישוב הארץ היא מצד ישיבת עם ישראל בארץ ישראל באופן עצמאי וכריבון הארץ, ולא מצד כיבוש הארץ והדאגה שכל מקום ומקום יהיה בשלטוננו. ומה שהקפידו עפ"י הספרי פר' עקב במה שלא כבש דוד עדיין את היבוס, זה מצד שעדיין עובדי ע"ז נמצאים בה. וכפי שהסברנו לעיל שזה גופא אמצעי לישיבתנו בארץ, אך לא מצד שחבל ארץ מסוים לא בידינו. וכן איסור "לא תחונם" שלא לתת להם חניה בקרקע הוא דוקא במה שאנו נותנים להם לעבוד ע"ז. אך דברים אלו עומדים בנגוד לדברי הרמב"ן המפורשים בעשה ד':

שנצטוונו לרשת הארץ אשר נתן האל יתעלה לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבנה ביד זולתנו מן האומות או לשממה, והוא אמרו להם והורשתם את הארץ וישבתם בה כי לכם נתתי את הארץ לרשת אותה והתנחלתם את הארץ אשר נשבעתי לאבותיכם. ופרט אותה להם במצוה הזו כולה בגבוליה ומצרייה, כמו שאמר ובאו הר האמורי ואל כל שכניו בערבה בהר וכשפלה וכנגב ובהוף הים וגו', שלא יניחו ממנה מקום⁹⁷.

ויתכן לתרץ שאף שיש מצוה של כיבוש כל מקום בא"י, אין מצוה זו דוחה את השבת⁹⁸. ודוקא מלחמה שמאפשרת את עצם ישיבת עם ישראל בארץ ישראל, שהיא חיו של עם ישראל ובלא ישיבתו בארץ ישראל הרי הוא כמות, היא הדוחה את השבת⁹⁹. כמו בפקו"י של יחיד, שיש להבדיל בין סכנת אבר אחד שיגרום לפקו"י לכל הגוף לבין מקרה שלא יגרום. ולכן בעיר הסמוכה לספר יש לצאת להלחם מצד החשש שילכדו ותהא הארץ נוחה להכבש לפנייהם.

⁹⁷ ניתן להוסיף את דברי הרב חרל"פ זצ"ל ביחס להצעת החלוקה של ועדת פיל בשנת תרצ"ז ומובאים דבריו בתחומין ט' עמ' 272: "והנה הדבר פשוט וברור וחלילה לישראל לוותר כל ויתור על מה שהוא קדוש בקדושת ארץ ישראל חלק גדול או חלק קטן, היא מבחינת ילא הודה בארצו ואין שום הבדל בין אם לא הודה בכל הארץ ללא הודה בחלק מן הארץ". ובהמשך: "כשם שהאומר כל התורה מן השמיים חוץ מאות אחת הרי הוא כופר בעיקר כן האומר כל ארץ ישראל לישראל חוץ משעל אחד הרי הוא מנוטל מקדושת הארץ ואת נפש ישראל הוא קובע". וכעין זה אמר הרב מנחם זמבה הי"ד בכניית אגודת ישראל (מובאים דבריו שם בעמ' 291-192) והשוה זאת לקדושת ספר תורה ששם אם חסרה אות אחת הרי זה פסול מקדושתו וכותב: "בשום אופן לא נוכל להסכים לוותר אפילו על צעד ושעל אחד מארצנו הקדושה" ועיין שם עוד בדברי הרבנים ביחס ל"חלוקה".

אמנם ניתן לחלק שכאן מדובר על חתימה על ויתור על חלק מן הארץ, שהוא ודאי מעשה של כפירה, אך בגמ' בערובין מדובר על חשש שילקח מידינו חלק מן הארץ בכח. עכ"פ עולה מהדברים החשיבות הגדולה של כל חלק מן הארץ שיהא בידינו, ומתחזק הקושי מדוע אין יוצאים למלחמה גם מצד החשש של כיבוש העיר עצמה.

⁹⁸ אך באיסור דרבנן יתכן ומותר, כמו שמצינו לגבי קניין קרקע, שכותב אונו (ע"י גוי) אפילו בשבת. וכיון שבא להגן על שטח שנמצא כבר בשליטתנו יהיה מותר כל איסור דרבנן.

⁹⁹ ואם מותר אף לפתוח במלחמה בשבת ע"מ לכבוש את א"י כנלמד מן הפסוק: "עד רדתה", אפילו בשבת. ע"י רמב"ם שבת פ"ב הכ"ה, ולח"מ שם, רמב"ם מלכים פ"ו הי"א רדב"ז וכ"מ שם. ועי' בכך באורך בספר "משיב מלחמה" לרב גורן זצ"ל עמ' מ"א-קל"ח ובספר "שבת ומועד בצה"ל" להרב אבידן עמ' א"י-י"ז ובספר "מלומדי מלחמה" להרב רבינוביץ עמ' 135-138.

הרב מנשה שמרלובסקי

אולם, מתוסי' שם ד"ה "אי מצלח", שהקשה מנין שדוד נלחם בקעילה בשבת, ותירץ (לא כרש"י שם) מעצם העובדה שיצא להלחם, למרות שיש במלחמה סכנה. עולה מדבריו שכאשר אין דין המתיר את הלחימה בשבת, גם עצם הלחימה אסור. ושוב חוזרת השאלה, וכי אין היתר וחובה לדאוג שהעיר לא תיכבש?

ויתכן לתרץ, שכאן מדובר שבאים על עסקי תבן וקש, ויש רק חשש שמא ילכדוהו, ולכן בעיר שאינה סמוכה לספר אין חובת יציאה מיידיה, שכן גם אם היא תלכד ניתן לתכנן לכבשה בחזרה ע"י מצור וכד' במעוט נפגעים¹⁰⁰. ומסתבר, שאם הם באים מלכתחילה ע"מ לכבוש מקום מסוים ולא רק על עסקי תבן וקש, אפילו כשלא באים על עסקי נפשות (כלומר, יש לאנשי העיר את האפשרות לפנות את העיר) יש לצאת למלחמה נגדם, דלא גרע מהמצוה לכבוש לכתחילה. ועוד, העובדה שיוותרו על מקום אחד מהארץ יכולה לשמש פתח לתוקפנות מצידם על כל הארץ.

ביחס למה שכתבנו לעיל ששייבת עם ישראל בארץ ישראל נחשבת כעצם חייו של עם ישראל, יש להביא (מלבד פשטי המקראות הרבים בעניין, וכפי שעולה מחזון העצמות היבשות ביחזקאל, וכדברי החבר בספר הכוזרי¹⁰¹) את דברי הרמב"ם בספר המצוות עשה קנ"ג במצוות קידוש החודש:

ובכאן שורש גדול משורש האמונה לא ידעהו ולא יתבונן במקומו אלא מי שדעתו עמוקה. וזה שהיותנו היום בחוצה לארץ מונים במלאכת העיבור שבידינו ואומרים שזה היום ראש חודש וזה היום יום טוב לא מפני השכוננו נקבענו יום טוב בשום פנים אבל מפני שבית דין הגדול שבארץ ישראל כבר קבעוהו זה היום ראש חודש או יום טוב.

ובהמשך הוא כותב:

ואני אוסיף לך ביאור, אילו הנחנו דרך משל שבני ארץ ישראל יעדרו מארץ ישראל, חלילה לאל מעשות זאת כי הוא הבטיח שלא ימחה אותה האומה מכל וכל...

¹⁰⁰ וניתן להוסיף את דברי הרמב"ן בפרשת חוקת על הפסוק: "וישלח ישראל מלאכים אל סיחון מלך האמורי לאמר אעברה בארצך", שלמרות שארץ סיחון ועוג הם מארץ ישראל חשב משה רבינו, שלא לכבשה עתה, מפני שרצה להקדים את כיבוש עבר הירדן המערבי שהוא עיקרה של הארץ לעניין הקדושה ודברים אחרים. ואפילו אחרי שנכבשה ארץ סיחון ועוג חשב להשאירה ריקה אלמלא בקשו בני גד ובני ראובן להתיישב שם (אמנם רש"י לא פירש שם כרמב"ן, ומסתבר שדעתו לחלק בין ארץ סיחון שנכבשה ממואב לבין ארץ עוג שהיא ארץ הרפאים שהובטחה לאברהם, כמבואר בדברי רש"י בראשית ב' כ' ובדברים ב' כ' ו' י"ג).

כלומר לפי הרמב"ן אין חובה לכבוש את כל הארץ בבת אחת אלא הדבר תלוי בכח העמידה אח"כ בהחזקת הארץ הנכבשת.
¹⁰¹ וע"ע מאמרי הראי"ה עמ' 524-537.

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

כלומר, מציאות של כל עם ישראל בכל ארץ ישראל היא מציאות שלמה. לכן גם מציאות של חלק מעם ישראל, ואפילו חלק מועט, היא קיום מסוים. אך העדרות מוחלטת היא: "מחיית אותות האומה מכל וכל". ונוסיף כאן את דברי הרב זצ"ל בפיסקה הראשונה "באורות":

ארץ ישראל איננה דבר חיצוני קניין חיצוני לאומה רק בתור אמצעי למטרה של ההתאחדות הכללית והחזקת קיומה החומרי או אפילו הרוחני. ארץ ישראל היא הטיבה עצמותית הקשורה בקשר חיים עם האומה, חבוקה בסגולות פנימיות עם מציאותה.

כסיום לפרק זה, בו דנו במצוות כיבוש הארץ לפי הרמב"ם, יש להוסיף את דברי הרמב"ם בסוף הלי' מלכים לגבי מלך המשיח וז"ל:

המלך המשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה, לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל... אף בפרשת בלעם נאמר, ושם נבא בשני המשיחים... והיה ירשה וגו' (המשך הפסוק 'שעיר אויביו', כלומר שעיר ירושה לאויביו שהם ישראל) זה מלך המשיח שנא': 'ועלו מושיעים בהר ציון וגו'' (לשפוט את הר עשיו).

ובהמשך כותב הרמב"ם:

ואל יעלה על דעתך שהמלך המשיח צריך לעשות אותות ומופתים ומחדש דברים בעולם... ועיקר הדברים ככה הן שהתורה הזאת חוקיה ומשפטיה לעולם ולעולמי עולמים ואין מוסיפין עליהן ולא גורעין מהן. ואם יעמוד מלך מבית דוד הוגה בתורה ועוסק במצוות כדוד אביו כפי תורה שבכתב ושבעל פה ויכופף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה וילחם מלחמות ה' הרי זה בחזקת שהוא משיח. אם עשה והצליח ובנה מקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל הרי זה משיח בוודאי.

מהם מלחמות ה' שנלחם המשיח? אלו המלחמות שהוזכרו לעיל, מלחמות כיבוש הארץ וקיבוץ נדחי ישראל לארץ ישראל.

3. עזרת ישראל מיד צר

הרמב"ם כלל בתוך מלחמת מצוה גם מלחמה של עזרת ישראל מיד צר. ויש לברר:

הרב מנשה שמרלובסקי

א. מה ההגדרה של הדין? כלומר, מה הכוונה של "ישראל", האם יחיד מישראל, האם קבוצה מישראל (עיר או שבט) או דוקא כלל ישראל¹⁰²? ומה ההגדרה של "צר", האם מדובר דוקא שכבר החל בהתקפתו על ישראל ויוצאים כנגדו למלחמת מגן, או אולי גם מלחמת מנע? ומה הגדרתה של מלחמת מנע?

ב. מהו המקור לפסק הרמב"ם?

מקור הדין

ה"כנסת הגדולה" בחלק או"ח בחידושו על הרמב"ם, תמה על פסק הרמב"ם: הרי הגמרא בסוטה מביאה שמלחמה למעוטי עכו"ם דלא ליתי עליהו - היא מלחמה שנחלקו בה ר' יהודה וחכמים ולמה פסק בה הרמב"ם דלא כחכמים¹⁰³? אולם ב"שיירי הקרבן" על הירושלמי בסוטה שמביא את ה"כנסת הגדולה" תמה:

מי איכא למ"ד דעזרת ישראל מיד צר שבא עליהם לאו מצוה היא, דהא אפילו ביחיד איכא עשה ול"ת להצילו כדכתיב: 'לא תעמוד על דם רעך'.

וממשיך:

והא דאמר בבבלי למעוטי עכו"ם דלא ליתי עליהו, און הפירוש כמו שהבין הרב בכנה"ג, דהיינו להצילם מיד צר שבא עליהם, אלא פירוש שעושה מלחמה עם שכניו, שיש לחוש שברוב הימים יעשו עימם מלחמה. לכן עושה מלחמה עכשיו עמם, למעטם שלא יהיה בהם כח לבא על ישראל וזה מבואר מאד בלשון הש"ס בבלי והדברים ברורים באין גימגום.

חלוקה מעין החלוקה של "שיירי הקרבן" מובאת בירושלמי. וז"ל הירושלמי לפי נוסח הדפוס: "אמר רב חסדא מתלוקת בינהון, רבנן אמרין מלחמת מצוה זו מלחמת דוד, מלחמת חובה זו מלחמת יהושע, רבי יהודה היה קורא מלחמת רשות כגון אגן דאזלן עליהון, מלחמת חובה כגון דאתיין אינון עלינון". "קרבן העדה" שם כותב: "ה"ג ר' יהודה אומר מלחמת מצוה זו מלחמת דוד... מלחמת חובה זו מלחמת יהושע רבנן אמרין מלחמת רשות כגון דאתיין וכו'". כלומר הוא הופך את הדעות, ולפי זה חכמים הם המתלקים בין מלחמה שאנו באים עליהם למלחמה

¹⁰² ונראה שישראל היושבים בארץ ישראל אף אם הם מיעוט נחשבים הם ככלל ישראל. עי' להלן בהערה 115.

¹⁰³ ניתן לחזק את הקושיה, הרי גם לר' יהודה לפי פשט הגמ' הוי מלחמת מצוה רק לעניין דין עוסק במצוה, ולא לגבי דין החזרה. ואילו מפשט הרמב"ם נראה שנחשבת כמלחמת מצוה, כמו מלחמת שבעת העמים ומלחמת עמלק כלומר גם לגבי דין החזרה. עוד יש להעיר שהרמב"ם בפירוש המשניות פסק כחכמים. אומנם המאירי מביא את מחלוקת ר' יהודה וחכמים, הפוך מפרשנות רש"י לגמ', ונוקט שלחכמים הוי המלחמה למעוטי עכו"ם וכו' מלחמת מצוה ולר' יהודה מלחמת רשות. אך הדבר קשה בפשט המשנה והגמ', ויש דנקטו דהוי טעות סופר במאירי. ועי' להלן ביחס לגרסא בירושלמי.

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

שהם באים עלינו¹⁰⁴. גירסה זו מסתברת, משום שדוקא לר' יהודה מצאנו את הגדרת הביניים של מלחמת מצוה, בין מלחמת רשות למלחמת חובה.

אולם ה"פני משה" שם גורס כגרסת הנדפס, וכותב שיש לגרוס בדברי ר' יהודה: "ר' יהודה היה קורא מלחמת מצוה כגון אגן דאזלינן עלייהון". כן הוא כותב שרבנן ור' יהודה חולקין לפי רב חסדא בעיקר דין משנתינו, וז"ל: "מלחמת חובה דקאמר ר"י דהכל יוצאין אפילו במלחמת דוד משכחת לה כגון שבאו העכו"ם עלינו, וצריכים להלחם עמהן ובה הוא דפליגי ואפילו בעיקר הדין דמתני"י". יוצא מדבריו, שדוקא לר' יהודה הוי מלחמת חובה שגם חתן יוצא אליה, ופסק הרמב"ם כר' יהודה ולא כחכמים. אולם ב"מראה הפנים" בתחילה הוא כותב כפי שהוא כתב ב"פני משה", שלפי רב חסדא הם חולקים בעיקר דינא, ואח"כ, מביא את פסק הרמב"ם וכותב:

אלא¹⁰⁵ דמה שיש לדקדק לכאורה בדברי רבנו הוא זה, דהנא קורא למלחמת עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם מלחמת מצוה, והכי קאמר התם, למעוטי עכו"ם דלא לייתי עלייהו, לרבנן רשות קרו להו...

ועונה:

וצ"ל לדעת רבנו ז"ל דסמיך אדהכא, והיינו דגרים נמי בדברי ר"י היה קורא מלחמת מצוה כגון אגן וכו' ומלחמת חובה כגון דאתיין וכו' ומה שהוא חובה לר"י, מצוה הוא לרבנן, ולא קאמר בבבלי למעוטי וכו', דקרי לה רבנן רשות, אלא אם כן מעצמן הולכין כדי שלא יבאו אח"כ נוכרים עליהן, אבל אם הנוכרים באו מתחילה ודאי מלחמת מצוה היא אפילו לרבנן.

לפי דבריו אלו עולה, שגם לרבנן יוצא החתן למלחמה זו, שהרי כתב שמה שחובה לר"י מצוה לרבנן (ולא כפי שכתב לעיל לפי רב חסדא שרבנן ור' יהודה חולקים גם בדין החזרה).

¹⁰⁴ אומנם לכאורה עדיין צ"ע, שהרי ב"שיירי הקורבן" הוא כתב: "מי איכא למי"ד דעזרת ישראל מיד צר שבא עליהם לאו מצוה היא". וכאן יוצא שר' יהודה חולק על כך. וכפי שכותב "קורבן עדה" שם שלר' יהודה רק מלחמת יהושע ומלחמת עמלק הוי מלחמת חובה שחתן אינו חוזר. וצ"ל שעל כל פנים גם לר' יהודה הוי מצוה אך לא חובה. ונפקא מינה שקיים בזה דין עוסק במצוה פטור מן המצוה אך החתן חוזר ממלחמה זו. אומנם דבריו התייחסו לפסק הרמב"ם ולפי הרמב"ם נראה בפשטות דהוי בגדר מלחמת מצוה כמו מלחמת שבעת העמים שאין החתן חוזר. וצ"ל לפי דבריו שהרמב"ם פסק כרבנן.

¹⁰⁵ כלומר בניגוד לקושיית הכ"מ מדוע פסק הרמב"ם על מלחמת שבעת העמים שהיא מלחמת מצוה ולא כתב שהיא מלחמת חובה, שעל כך ענה שאין לתמוה, שכן לפי חכמים מלחמת מצוה הוי כמו מלחמת חובה לר' יהודה ואין בכך נפ"מ. אך לדעת ה"מראה פנים" כן יש להקשות את מה שהקשה כמובא כאן.

הרב מנשה שמרלובסקי

עכ"פ בין לגירסת "קרבן העדה" ובין לפי "מראה הפנים" עולה, שהירושלמי הוא מקור לפסק הרמב"ם ואין הבבלי סותר פסק זה. וכן מביא זאת הרב זוין זצ"ל בספרו¹⁰⁶.

מקור נוסף לפסק הרמב"ם יש להביא את הגמ' בעירובין¹⁰⁷ שהבאנו לעיל, על נוכרים שצרו על עיירות ישראל, שאין יוצאין עליהן בכלי זיינן ואין מחללין עליהן את השבת. בד"א כשבאו על עסקי ממון, אבל על עסקי נפשות יוצאין עליהן בכלי זיינן ומחללין עליהם את השבת. ומשמע בפשטות ש: "יוצאין עליהן בכלי זיינן" אינו רק היתר לצאת, אלא חובה לצאת, וא"כ יש כאן מקור לחובה לצאת לעזרת ישראל¹⁰⁸.

וני"ל שניתן ללמוד מכל מקור, חידוש אחר בדין זה. מהגמ' בעירובין ניתן ללמוד, שהדין לצאת כנגדם אינו רק כאשר הגויים באים להילחם בכל עם ישראל, אלא גם כאשר באים להילחם עם עיירות מסוימות בישראל, ואפילו עם עיר אחת. מאידך גיסא, מהגמ' בעירובין היה ניתן לחשוב, שהחובה לצאת היא רק כאשר הגויים כבר צרים על העיר, אך כאשר הם רק בדרך למלחמה או מתכוונים לצאת אליה אין חובה לצאת. אך עפ"י החילוק בירושלמי בין המקרה שאנו באים עליהם לבין המקרה שהם באים עלינו, ניתן לומר שהם בבחינת גויים שבאים עלינו, שיוזמת המלחמה היא מהם, ואף בשלב מוקדם זה יש לצאת נגדם אם יש צורך בכך, ועי' להלן.

¹⁰⁶ "לאור ההלכה" עמי י"ג.

¹⁰⁷ מ"ה ע"א.

¹⁰⁸ ואין כוונת הגמ' שאנשי העיר דוקא יוצאים להגן על עצמם, אלא כל מי שיכול יוצא להגן ולעזור לאנשי העיר הנצורים. וכלשון הרמב"ם ה"ש שבת פ"ב הכ"ג: "ומצוה על כל ישראל שיכולין לבוא ולצאת ולעזור לאחייהם שבמצור ולהצילם מיד העכו"ם בשבת". ועי' חזו"א עירובין ליקוטין ו', א' שכותב: "ואפשר דד' דברים שפטרנו במחנה, אינו אלא במלחמת כל ישראל מלחמת מצוה או רשות על פי מלך וסנהדרין, אבל גייס העומד על עיר ובני העיר יוצאין להדפס ולהציל אף שמלחמתם מלחמת מצוה מ"מ אינן בכלל פטור מחנה", נראה שכוונתו שגדרי מלחמה הם דוקא במלחמה של כל ישראל. אך צ"ע לפי זה כאשר יצאו רק הערים הסמוכות שיוצאים באופן מיידי, האם לא נחשיב זאת בגדרי המלחמה? ואם לא נחשיב זאת, יהיה מקום לדון על החיוב במקרה כזה להסתכן להצלת העיר, כפי שנדון בכך בהמשך. ויתכן שכיון שיש חובה על הכלל לצאת להצילם, ולכן גם כאשר יוצאים לכך אנשי העיר הקרובה, הרי הם שליחים של כלל ישראל ונחשב הדבר בגדרי מלחמה. אך לפי זה היה ניתן לומר כן אפילו ביחיד שמוטר עצמו להצלת כלל ישראל, וכפי שיובא בהמשך, שהרב זצ"ל נוקט שא"א ללמוד מקרה זה מדיני מלחמה. ואולי על כל פנים לגבי יחיד לא שייך לומר שעושה מלחמה. אמנם הרב יצחק קופמן נ"י בספרו "צבא כהלכה" פרק א' הערה 13 הביא את היישרידי אש"י (ח"א עמי שיי"ד) שכתב: "יחיד היכול להציל את ישראל אין לך מלחמת מצוה גדולה מזו".

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

סברת הדין

"שיירי הקרבן" שדחה את דברי ה"כנה"ג" אמר: "מי איכא למי"ד דעזרת ישראל מיד צר שבא עליהם לאו מצוה היא, דהא אפילו ביחיד איכא עשה ול"ת להצילו כדכתיב: 'לא תעמוד על דם רעך'". אך הרב ז"ל¹⁰⁹ הקשה על כך: "אבל עדיין אין הדברים אמורים אלא במקום שהמציל אינו מעמיד את חיי עצמו בסכנה". מנן לנו שמצות המלחמה לעזרת ישראל היא גם כשהעוזרים מסכנים את עצמם? ומביא בהמשך, שאמנם הכ"מ¹¹⁰ הביא בשם הירושלמי שחייב אדם להכניס עצמו בספק סכנה בשביל להציל את חברו, וסיים הכסף משנה: "ונראה שהטעם מפני שהלה ודאי הוא ספק". ואף הב"י הביא זאת, אך בשולחן ערוך לא הביא זאת, וכתב על כך הסמ"ע, כיון שהרי"ף, הרמב"ם, הרא"ש והטור לא הביאו זאת בפסקיהם השמיט זאת השולחן ערוך. וכן נקטו האחרונים כפי שמביא שם¹¹¹. ואם כן קשה עדיין, מנן שיש חובה של "עזרת ישראל מיד צר"?

הרב ז"ל שם מתרץ שכל האמור לעיל הוא בהצלת יחידים, אך להצלת כלל ישראל חייב אדם למסור את עצמו (וודאי כאשר מדובר רק בספק סכנה). וכדברי הרב ב"משפט כהן" תשובה קמ"ב-קמ"ד שחייב אדם למסור את עצמו מדין הוראת שעה ומיגדר מילתא, ואין צורך אפילו ליטול רשות ב"ד, שברור שהצלת כלל ישראל מוגדרת כ"מיגדר מילתא" וקיים בכך דין הוראת שעה¹¹².

¹⁰⁹ שם עמ' י"ד.

¹¹⁰ ה"ל רוצח פ"א הי"ד.

¹¹¹ ויש סוברים שאף אסור לו להכניס את עצמו לסכנה שקיימת סברת "מאי חזית..." בכיוון ההפוך שמניין שחברו עדיף עליו, וגם על עצמו מצווה הוא בחיוב פקו"י (רדב"ז ח"ג סוף תשובה אלף נ"ב). ולפ"ז אפילו כאשר באו להציל את הרבים, הוא כמו הדין שאסור להרוג אחד כדי להציל רבים. והרב ישראל ב"עמוד הימיני" עמ' ר"ג נוקט שאף שאין עליו חיוב להיכנס למצב של ספק סכנה, גם איסור אין בכך ש: "אין בכך מעשה איבוד לדעת שהרי עושה זאת לשם הצלה, בפרט שהוא ספק וחברו ודאי". ומדייק כן מתוס' ביבמות נ"ד ע"א ד"ה "אין". וכן נוקט הנציב ב"העמק שאלה" קכ"ט, ז ובקמ"ז, ד'. ועי' ב"ש"ש" ב"ק פרק שמיני סי' נ"ט ביחס להתאבדות שאול. ועי' עוד בכך ב"משפט כהן" עמ' ש"י. ומוסיף הרב ז"ל בסוף הקטע מדברי "ערוך השולחן": "ומיהו הכל לפי העניין, ויש לשקול העניין בפלס, ולא לשמור את עצמו יותר מיד, ובוה נאמר 'ושם אראנו בישע אלהים' זהו ששם אורחותיו, וכל המקיים נפש מישראל כאילו קיים עולם מלא". וכן נוקט המ"ב שכ"ט ס"ק י"ט. ועי' עוד בכך באורך בשו"ת "שבט יהודה" לרב אונטרמן זצ"ל שער ראשון ח"ט. ועי' תשובת הרב זלברשטין שליט"א, "אסיא" כרך ז' עמ' 3.

¹¹² וזה לשון הרב בעמ' שכ"ז: "ולא אוכל להמנע מלהביע את השתוממותי על דברי כתי"ר שכתב להשיג עלי על מה שכתבתי שהצלת כלל ישראל ודאי נחשבת למיגדר מילתא. וי"ל שנחשבת למיגדר מילתא בצורה כזאת שאין צריך ליטול רשות מב"ד, וכל הזוכה בזה שליוותהו דב"ד קא עביד. ועי' אומר כתי"ר שאין נקרא מיגדר מילתא כ"א הצלת ישראל מעבירה ולעשות סייג לתורה, אבל לא הצלת כלל ישראל. וממליץ אני עי"ז מש"כ בתנא דבי אליהו רבה פ"ד: 'שני דברים יש בעולם, ואני אוהבם בלבבי אהבה גמורה אבל איני יודע איזה מהם קודם, אמרתי לו בני דרכם של בני"א אומרים התורה קדמה שנאמר 'ה' קנני ראשית דרכו...! אבל אני אומר ישראל קדמו שנאמר 'קודש ישראל לה' ראשית תבואתו ע"כ. ואפילו אם נמשך כתי"ר אחר דרכם של בני"א, ג"כ הדבר תימה שיסתפק שום אדם על כך, אם הדבר נצרך

הרב מנשה שמרלובסקי

אולם לפי טעם זה קשה, שבתוך הגדר אפשרי לכלול רק מקרים בהם הסכנה הנשקפת מן הגויים היא לכלל ישראל (רוב ישראל) ולא רק על עיר אחת. וכפי שמוכיח הרב שם¹¹³ מהגמ' בתענית¹¹⁴ שבני נינווה העיר הגדולה נחשבים כיחידים¹¹⁵.

הרב זוין ממשיך וכותב:

כל זה בהצלת כלל ישראל שלא בתורת מלחמת מצוה. בנוגע למלחמת מצוה של 'עזרת ישראל' יש לדבר גם יסוד אחר, משפט המלוכה. לא על דבר שהוא כבוד המלך בלבד יש משפט מלוכה אלא על כל דבר כללי הנוגע לאומה, וגם כל תיקון של הוראת שעה לגדור בפני עושי עוולה הכל הוא בכלל משפט המלוכה¹¹⁶.

ולפי זה יתכן שניתן לכלול בזה גם את היציאה למלחמה להצלת עיר אחת. אך ניתן לדחות, משום שניתן לכלול זאת גם בגדר מלחמת רשות, וכפי שכותב הרב בתשובה שם¹¹⁷:

ומעתה אין שום חידוש שיהיה זה צורך השעה הגדול של מלחמה, ובפרט מלחמת הרשות שהיא נעשית ע"פ בי"ד של ע"א, ויש בו תרי מעמי מגדר מילתא להוראת שעה שזה תלוי לפי דעת בי"ד וראות עיניהם לטובת האומה

להצלת כלל ישראל לא נקרא למגד"מ". ועיי' עוד הוכחות בכך. ועיי' בשו"ת "היכל יצחק" או"ח ס' ל"ט אות ב'.

¹¹³ עמי ש"ט.

¹¹⁴ י"ד ע"ב.

¹¹⁵

אומנם בציבור שנמצא בארץ ישראל אפילו הוא מיעוטו של העם, מפני שרוב ישראל נמצא בחו"ל, מסתבר שיקרא כלל ישראל לעניין זה. וכפי שפוסקת הגמ' בהוריות ג' ע"א: "אמר רב אסי ובהוראה הלך אחר רוב יושבי ארץ ישראל שנאמר: ויעש שלמה... מכדי כתיב: וכל ישראל עימו, יקהל גדול מלבא חמת עד נחל מצרים' למה לי? שמע מינה הני הוא דאיקרי קהל, אבל הנך לא איקרי קהל". וכותב רש"י: "דאותם שבחו"ל אינם מן המניין, ולא אותן דמנחל מצרים ולחוץ, דחוצה לארץ היא". וכן פוסק הרמב"ם שגגות פ"ג ה"ב. ועי' ברמב"ם עשה קניג לגבי מצוות קידוש החודש. ועי' רמב"ם בפירוש המשנה בכורות פ"ד מ"ג וז"ל: "וכבר ביארנו בתחילת סנהדרין שאין נקרא בי"ד סתם אלא סמוך בארץ ישראל. בין שהיה סמוך מפי סמוך או בהסכמת בני ארץ ישראל למנותו ראש ושיבה לפי שבני ארץ ישראל הם אשר נקראים קהל והקב"ה קרא אותן כל הקהל ואפילו היו עשרה אחידים. ואין חוששין למי שזולתם בחו"ל". ועי' סיכום הנושא בצורה נפלאה (ומקורות רבים נוספים) בחוברת "ארץ החיים" שכתב הרב יהושע ויצמן בפרק "העם והארץ" (וכן מובא בשינויי סיגנון בחוברת זיכרון לקדוש יוסי לוי הי"ד עמ' 50).

¹¹⁶ עפ"י דברי הרב בתשובה שם עמ' של"ה, וז"ל: "ועי' מה שכתבתי שענייני המלחמות הם ממשפטי המלוכה, משיג כתי"ר ואומר שאין משפט המלוכה כ"א בדבר שהוא כבוד המלך. אין הדבר כן, כ"א כל דבר כללי הנוגע לאומה, וגם כל תיקון של הוראת שעה לגדור בפני עושי עוולה הכל הוא בכלל משפטי המלוכה שיש רשות למלך להתנהג בהם כפי ראות עיניו, אפילו כשאינו נוגע כלל לטובתו וכבודו, כ"א לטובתו וכבודו של ישראלי".

¹¹⁷ עמי של"ה.

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

הרוחנית והגשמית שהן אחוזות תמיד זב"ז, וגם משום כח משפט המלוכה ולא שייך ללמד בזה עניינים אחרים כמש"כ.

(כוונתו שאי אפשר ללמוד מכך על דין מסירת נפשו של היחיד להצלת האומה וכפי שביאר זאת בעמי שטי"ז). ואם כן, אע"פ שבוודאי יכול המלך לצאת להצלת העיר מתוך הדאגה לעם ישראל, שכוללת בתוכה גם את הדאגה ליחידים, מניין שיש לכך גדר של מלחמת מצוה?

ואפשר לתרץ, שכיון שבסמכותו של המלך להוציא למלחמה, ואין מתחשבין בפקו"נ של היחיד (וכפי שמבאר הרב בעמי שטי"ו), חוזר הדין של מצות דאורייתא שלו "לא תעמוד על דם רעך". ומה שנדחו בתחילה דברי ה"שיירי קורבן" משום שאין ללמוד מדין זה אלא כאשר אין המציל מסתכן בעצמו, כל זה רק כאשר אינו מציל במסגרת מלחמה, אך כאשר מציל במסגרת מלחמה אין להתחשב בסכנה¹¹⁸.

אולם לעני"ד נראה שיש להסתפק בתירוץ זה. שהרי כמו שעל היחיד אין חובה להסתכן על מנת להציל את חברו, כך גם על המלך אין חובה לסכן יחידים מסוימים על מנת להציל יחידים אחרים. אמנם יכול הוא לעשות כן במלחמת רשות, על פי התנאים של מלחמת רשות. וזאת כאשר הוא חושב שיש בכך תיקון יותר גדול (הצלת העיר מול סכנת הפגיעה במצילים), כמו מלחמות רשות אחרות שמהותן טובת עם ישראל (ובכלל זה גם טובתו של חלק מעם ישראל שאף זהו תפקידו של המלך). אך מניין שיש בכך גדר של מלחמת מצוה, שמשמעותו שחייב המלך להוציא למלחמה זו, וכן נפ"מ לגבי רשות הסנהדרין¹¹⁹?

ולעני"ד נראה, שכאשר עם זר יוצא למלחמה כנגד עיר אחת מישראל הוי כמלחמה כנגד עם ישראל כולו, הן מצד סיבת המלחמה והן מצד תוצאות המלחמה. מצד סיבת המלחמה, נראה שכאשר בא על עסקי נפשות, הוא יוצא מצד שם ישראל שנקרא עליהם, ומתוך כך נחשבת המלחמה כמלחמה נגד כל עם ישראל. וכן מצד

¹¹⁸ כעין זה כתב הרב זלמן קורן במאמר המובא בספר "ממלכת כהנים וגוי קדוש", קובץ מאמרים לזכרו של דוד כהן הי"ד, עמ' 224, שגם לדעת הרמב"ם לסוברים בשיטתו שאין מצוות ירושת ארץ ישראל, יש לצאת למלחמה על מנת שלא לעבור על איסור מסירת שטחים שבכך עוברים על איסור לא תחונם, וכיון שבמלחמה אין להתחשב בפקו"נ של היחיד, חלה החובה לימנע מלעבור על איסור תורה זה, למרות שיש בכך פקו"נ.

¹¹⁹ ואולי באמת עיקר התירוץ הוא להסביר, מדוע יש חובה על היחידים להסתכן ולהציל את העיר הנצורה. ועל כך באה תשובת הרב זיון, שזהו בגדרי מלחמה, אך לגבי דין המלך לצאת למלחמה זאת, תלוי הדבר בשיקולים רבים כהבנת המלך. אך עדיין צ"ע האם יש צורך ברשות סנהדרין כדין מלחמת רשות. ואולי עכ"פ כאשר אין סנהדרין, יכולים מנהיגי האומה להוציא למלחמה זו גם בלא רשות הסנהדרין מפני הפקו"נ של העיר הנצורה, וכמו שכתבנו בסוף פרק א'.

הרב מושה שמרלובסקי

התוצאות, שאם ילחמו נגד עיר אחת ולא יצאו נגדם, יתעוררו להלחם גם נגד ערים אחרות ויש בכך התחלה של מלחמה כנגד כל עם ישראל¹²⁰.

וכן הרב אבידן במאמרו "הסתכנות בהצלת הזולת לאור ההלכה" המובא בחוברת "תורה שבע"פ" ט"ז, מדייק מהתוספתא¹²¹ בה נאמר: "נוכרים שבאו על עיירות ישראל יוצאין עליהן בכלי זיין ומחללין עליהן את השבת". ובהלי ז': "עיר שהקיפוה נוכרים או נהר וכן ספינה המטרפת בים וכן יחיד שהיה נרדף מפני נוכרים מפני ליסטים ומפני רוח רעה, הרי אלו מחללין את השבת ומצילין את עצמן". ומעיר שלכאורה יש כאן כפילות, משום שדינה של עיר שמותקפת מופיע פעמיים. אלא יש לחלק. בהלי ה' מדובר על עיירות ישראל, ובהלי ז' מדובר על עיר של גויים שיש בה יהודים. שהלי ה' היא בבחינת מלחמת עזרת ישראל מיד צר, שאחרים יוצאים אע"פ שיש סכנה, ואילו בהלי ז' שמדובר על הצלת יחידים (שלא במסגרת מלחמה מתמשכת נגד עם ישראל) נאמר רק מצילים את עצמם, משום שאין חובה להצילם כאשר יש פקו"נ של המצילים. אולם יש להעיר על דיוקו, שברמב"ם¹²² מוזכרים כל המקרים של התוספתא ובכולם כתב הרמב"ם שמצוה לצאת בשבת להצילם, ומשמע שדרגת חיוב היציאה שווה לכולם ומתוך כך נראה שאם חיוב היציאה נגד הצרים על עיירות היא גם כאשר יש בכך הסתכנות משמע שה"ה גם במקרים האחרים. ואולי, הרמב"ם מזכיר רק את עצם החיוב לצאת להצילם אפילו בשבת, אך לגבי חיוב ההסתכנות, כל אחד יש בו חיוב שונה¹²³.

¹²⁰ ע' ב"גור אריה" עה"ת בראשית ל"ד י"ג: "ויענו בני יעקב את שכס ואת חמור אביו במרמה. וידברו, אשר טמא את דינה אחותם". וכתב רש"י: "הכתוב אומר שלא היתה רמייה שהרי טימא את דינה אחותם". וכתב ה"גור אריה": "אך קשה אם שכס חטא כל העיר מה חטאו להרגם", ומביא את תירוץ הרמב"ם ומקשה עליו, ואח"כ כותב: "ונראה דלא קשיא מידי משום דלא דמי שני אומות כגון בני ישראל וכנענים שהם שני אומות, כדכתיב 'והיינו לעם אחד', ומתחילה לא נחשבו לעם אחד, ולפיכך הותר להם ללחום כדן אומה שבאה על אומה אחרת שהתירה התורה", עיי"ש המשך הדברים. ואף שיעקב אבינו כעס על מעשה שמעון ולוי, היה זה משום חשש הסכנה שבדבר, כדברי יעקב (בראשית ל"ד ל'): "ואני מתי מספר ונאספו עלי והיכוני ונשמדתי אני וביתי", ומשום הצד המוסרי, מצד שהיה רצונם אמיתי להתגיר, כך מפרש הרמב"ם בפרשת ויחי. אך מצד דיני המלחמה מותר היה להם ללחום בהם למרות שרק אחד פגע בדינה כדברי ה"גור אריה". לכן ניתן להסיק מכך לנושא הדיון שלנו שאף שפוגעים רק בחלק מעם ישראל יש בכך פגיעה בעם ישראל כולו, ולפי הדוגמא שכאן אפילו כשפוגעים ביחיד מישאל.

¹²¹ ערובין פ"ג ה"ה.

¹²² ה"ה שבת פ"ב הכ"ג-הכ"ד.

¹²³ ועיי' בספר "מלומדי מלחמה" לרב רבינובץ עמ' 5-7. ועיקר חידושו לחלק בין סכנה גמורה למציל, לסכנה מועטת, וכל שיש הערכה שינצחו ויצילו את העיר המותקפת הרי זה בבחינת סכנה מועטת מול סכנת העיר הנצורה.

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

הרב ישראלי זצ"ל כותב¹²⁴:

והנראה שמ"ש שאם כבר באו העכו"ם לכו"ע מצוה (על פי הירושלמי) אין זו מצוה מצד 'השבות' (כדברי שיירי הקורבן) כי זה באמת אינו חייב לסכן עצמו, אלא שמצוה היא מדין נקמה, וזה נלמד ממה שציוותה התורה על הנקמה במלחמת מדין. וזהו הביטוי של הרמב"ם 'עזרת ישראל מיד צר'. דהיינו על משקל הכתוב 'צרור את המדיינים והכיתם אותם כי צוררים הם לכם'.

וכותב הוא בהמשך:

ועל כל פנים ודאי יש בזה מצוה גם לדורות כשם שהיתה במדין, כי נלמד ממדין בבניין אב¹²⁵.

ונתקשיתי בדברים:

א. מלשון הרמב"ם 'עזרת ישראל' משמע שמדובר על מלחמה של עזרה, של הצלה ולא מלחמת נקם.

ב. כיצד ניתן ללמוד ממלחמת מדין בניין אב, שמא היתה זו מצוה לשעה¹²⁶?

לכן נראה לענ"ד לפרש זאת כמו שפירשנו לעיל, שהמצוה היא באמת בהצלה דוקא, והלשון 'מיד צר' מגלה שהם צוררים אותנו, ואף שבאים על עיר אחת הם נחשבים כצוררים את כל עם ישראל ולכן יש מצוה לצאת נגדם. וכן מה שאמר הקב"ה לישראל ביחס למדין 'כי צוררים הם לכם', הוא לומר, שאף שכבר עבר המעשה, ולכאורה ניתן להתחיל דף חדש, בא הקב"ה ואומר: 'כי צוררים הם לכם' בלשון הווה, גם עכשיו הם צוררים, ולכן יש מצוה להלחם נגדם. וכן הוא לדורות שיש מלחמת מצוה לצאת ולהציל מפני העמים שצוררים את ישראל. ובמדרש תנחומא¹²⁷ מובא על פסוק זה: 'מכאן אמרו חז"ל אם בא להרגך השכם להרגו' מפורש שהטעם מצד החשש לעתיד (ומכאן מקור למלחמת מנע).

¹²⁴ ב"עמוד הימיני" עמי ר"ד.

¹²⁵ ובחוברת 'שבילין' תשל"ז כתב הרב ישראלי זצ"ל, שכאשר מתקפים יהודים מצד שהם יהודים יש לצאת נגדם למלחמת מצוה של עזרת ישראל מיד צר שהיא מדין קידוש ה'. הדברים מובאים בספר 'הצבא כהלכה' לרב י. קופמן פרק א' הערה 18.

¹²⁶ ואולי יש לתרץ זאת על פי דבריו קודם לכן, על 'ויקצוף משה' שאע"פ שלא אמר להם במפורש, הוא דבר מסברא, ולא צריך ציווי מיוחד לזה. וא"כ ניתן לומר זאת גם ביחס למצוה לדורות. אך נראה לדחות, שדוקא אחרי שיש ציווי על הנקמה, אז הוי סברא פשוטה שיש לנקום במי שגרם לחטא ולמגפה אך מנין שיש חובה לדורות לצאת כל פעם למלחמת נקם.

¹²⁷ פינחס ג'.

הרב מנשה שמרלובסקי

וכן כותב המאירי על המשנה של "בא במחותרת" בסנהדרין¹²⁸: "ומעתה הרי הוא כבא להרגו והתורה אמרה, הבא להרגך השכם להרגו. והיכן אמרה, פירשוה במדרש תנחומא מ-יצרור את המדינים כי צוררים הם לכם'. ולשון 'צוררים' ר"ל **מתמידים** להצר לכם. ומעתה הצרו להם, אחר שדעתם להצר לכם".

וניתן לפרש שמלחמת "נקמה" היא גופא מצד עזרת ישראל שלא ינסו לפגוע בישראל בעתיד. וכן הרמב"ן, בספר המצוות אחרי ההוספות למצוות ל"ת, ד"ה "ועוד אחת מעט", מסביר את דברי חז"ל שטענו שדוד נלחם במואב ועמון, למרות האיסור של: "אל תצר את מואב" משום שהם פרצו את הגדר תחילה. וכותב הרמב"ן:

ואולי דרשו מלשון אל תתגר בם שלא אסר אלא שלא יריבו עמהם הינם שהמתחיל במריבה יקרא כן כמו 'יגרה מדון'¹²⁹ אבל אם יתגרו בנו מותר לנו להנצל מהם כפי הראוי לנקמת מה שעשו עמנו רעה רק ארצם נשאר להם שהיא נחלת ה' להם. והנה עתה שפרצו את הגדר לא נמנענו לזנבן ולקחת נקמתנו מהם כמצוה הבאה במדין נקום נקמת המדינים... ולא צוה כן במואבים ועמונים (בזמן משה) מפני שתי פרידות טובות שאני עתיד להוציא מהן.

ובמפורש הרמב"ן למד ממלחמת מדין מלחמת נקמה לדורות, וכן שמלחמה זו היא כדי להנצל מהם¹³⁰.

4. מלחמת מנע

מלשון הבבלי: "למעוטי עכו"ם דלא ליתנו עליהו" ניתן להסיק ש"מלחמת מנע" היא מלחמת רשות. אומנם, את הירושלמי שמחלק בין אם אנחנו באים עליהם אם הם באים עלינו, ניתן לפרש שאף שהם רק מתכוונים לבוא הוי כבר מלחמת מצוה,

¹²⁸ ע"ב ע"א.

¹²⁹ משלי ט"ו י"ח.

¹³⁰ אמנם לא מפורש דהוי מלחמת מצוה ויתכן והוי רק היתר. אך נראה דהוי כגדר של מלחמת מנע שמטרתה הצלה, אם רואים שיש בה צורך לכך הוי כמלחמת מצוה של עזרת ישראל. כן גם לגבי מלחמת נקם. וזהו הבסיס לפעולות תגמול, אפילו כאשר ידוע שאין מתכוונים בזמן הקרוב לבא שוב למלחמה. ומה שכתב הרמב"ן: "אבל אם יתגרו בנו מותר לנו להנצל", נ"ל שאין לדייק, מותר ולא מצוה, אלא כוונתו שאין האיסור של אל "תתגר בם". וכן ניתן לדייק מהמשך לשונו: "כמצוה הבאה במדין", שאף כאן הוי מצוה, כאשר רואים שיש צורך בכך.

ויתכן עוד להוסיף שמטרת הנקמה איננה רק כדי למנוע מהם שלא יפגעו בנו בעתיד, אלא גם להרתיע אחרים מכך (מעין הנאמר בחיוב מיתה בישראל, "וכל ישראל ישמעו ויראו"), וכפי שאנו רואים שדין הנקמה איננו רק כלפי הלוחמים. ועי' בהמשך מדרש תנחומא פנחס, ועי' במדרש תנחומא מטות ג' מדוע הוי "נקמת ה'".

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

שאף זו נחשבת כמלחמת הגנה, ומשיקולים מבצעיים מעדיפים להכות בהם ראשונים (ולהפתיע אותם) ולא לחכות שהם יפתחו במלחמה. ומה שכתוב בבבלי "למעוטי עכו"ם דלא ליתו עלייהו" הכוונה שיוצאים למלחמה מתוך חשש שבעתיד הרחוק יבואו ויתקפו אותנו, ונלחמים אנו בהם כבר עתה כדי להחלישם, וכלשון הגמ' "למעוטי". ואינה נחשבת מלחמת מגן אלא מלחמת רשות. וכך כותב ה"שיירי הקורבן" שהובא לעיל:

אלא הפירוש (בלמעוטי עכו"ם וכו'), שעושה מלחמה עם שכנינו שיש לחוש שברוב הימים יעשה עמהם מלחמה. לכן עושה מלחמה עמהם עכשיו, למעטם שלא יהא בהם כוח לבוא על ישראל וזה מבואר מאוד בלשון הש"ס הבבלי.

אולם המאירי בתחילת פרק שמיני של מסכת סוטה, כולל את: "מלחמה עם כל צר הבא עליהם להשחית נחלתם" בתוך מלחמת מצוה, וכותב לגבי מחלוקת ר' יהודה וחכמים (למעוטי עכו"ם וכו'): "לא נחלקו אלא שנלחמים עם אויביהם מחמת שיראים מהם שיבואו עליהם, או שנודע להם שמכינים עצמם לכך". מפורש בדבריו, שגם כאשר נודע להם שמכינים עצמם למלחמה אינה מלחמת מצוה. כלומר, "מלחמת מנע" היא מלחמת רשות.

הרב ישראל¹³¹ מביא את דברי המאירי וכותב שסברת המאירי היא כדעת רבנו ירוחם¹³², שאף לגבי חילול שבת מפני פקו"נ, אין לחלל אלא כאשר הסכנה כבר קיימת בפועל (וכן כאן כאשר כבר באו למלחמה) ולא כאשר אין סכנה עתה אע"פ שיכול לבוא לידי סכנה.

אולם הרמ"א בשו"ע¹³³ פוסק לעניין נוכרים שצרו על עיירות ישראל, שיוצאים נגדם אפילו בשבת, ואפילו שלא באו עדיין אלא רק רוצים לבוא, ומקורו מהאו"ז¹³⁴. ומביא זאת הרב ישראל¹³⁵ וכותב שלפ"ז עולה שלא קיי"ל כמאירי, וגם סכנה העומדת לבוא נחשבת סכנה, ונחשבת המלחמה שבאה למנוע זאת כמלחמת מצוה

¹³¹ ב"עמוד הימיני" עמ' קפ"ט סימן ט"ז פרק ה' אות ג'.

¹³² הובאו דבריו בב"י או"ח שכ"ח.

¹³³ או"ח שכ"ט ו'.

¹³⁴ וכן כותב המג"א שכ"ח ס"ק ה' על דברי ההג"ה שם: "וע"ל סי' תרי"ח, דלא כע"ש שהביא דברי ר"י (רבנו ירוחם)". ומפרש המחצית השקל שם שהכוונה להלכה שם בסעי' א', שיש לאכול ביו"כ גם כדי שלא יכבד החולי בעתיד, וזה לא כדברינו ירוחם שהובא לעיל. ועי' עוד בכך בתשובת הגר"מ ראטה בעל שו"ת "קול מבשר" המובאת בשו"ת "היכל יצחק" או"ח סי' ל"ה ביחס לשאלה הנידונה שם לגבי פריקת משאיות הספקה שהגיעו לכפר עציון הנצור בשבת מתוך החשש שבעתיד יתפתח רעב: "כי מי יודע מה ילד יום". ומסתמך גם על הסבר המאירי לשבת ס"ט ע"ב לגבי ההולך במדבר שאינו מתענה אפילו יום אחד.

¹³⁵ שם, אות כ"ה.

הרב מנשה שמרלובסקי

של עזרת ישראל מיד צר. בהמשך כותב הרב ישראלי, שכאשר כבר החלו במלחמה ויש הפוגה בלחימה ומתכוננים לחדש את הלחימה, גם המאירי מודה שיציאה נגדם הוי מלחמת מצוה, שכן הכל נחשב מלחמה אחת ארוכה, וזוהי דרכה של המלחמה, שיש בה הפסקות וודאי שנחשב הדבר למלחמת מצוה¹³⁶. ועי' גם בשו"ת "היכל יצחק" לרב הרצוג זצ"ל¹³⁷ שאף הוא מבדיל בין מקרה שכבר באו עלינו למלחמה שאז אין להצטמצם רק בהגנה או התקפה לשם הגנה, אלא כל פעולה שלפי דעת המפקדים סופה להחליש את כח האויב, הרי זה המשך של מלחמת מצוה.

אמנם הרמב"ם בפירוש המשניות בסוטה¹³⁸ כותב: "ואומנם מחלוקתם (של ר' יהודה וחכמים) בהריגת ההורגים אותם (את ישראל) ולהחליפם (להחלישם) עד שלא יהרגו ישראל ולא ילחמו בארצם תנא קמא קורא לזה רשות וכו'" ולפי דבריו אלו, יוצא שאע"פ שהגויים הורגים בפועל בעם ישראל אין המלחמה עימם נחשבת מלחמת מצוה. וצ"ע, שזה סותר את פסקו שמלחמת עזרת ישראל מיד צר הוי מלחמת מצוה. ואולי כוונת הרמב"ם שיש לחלק בין עזרת ישראל, שמדובר שברגע הם נלחמים בישראל (וכדוגמא בעירובין שצרים על עיירות), לבין שמדי פעם הם הורגים ורוצים לצאת נגדם להלחם כדי למנוע מהם שימשיכו להרוג בעתיד. אך עכ"פ אין זה מתאים לדברי הרב ישראלי דלעיל¹³⁹.

אולם בתרגום הרב קאפח לפירוש המשנה לרמב"ם מתרגם כאן: "לא נחלקו אלא במלחמת אומות הנלחמים בהם, כדי להחלישם שלא ילחמו בישראל ולא יתנפלו על ארצם...". ובהערה שם כותב: "'למקאתלין להם' שהם עמנו במצב מלחמה, אויבים, אבל אינם נלחמים בפועל. ובנדפס 'ההורגים אותם' אינו נכון כי אין לך מלחמת חובה גדולה מזו". אומנם גם לפי תרגום זה יש לברר מה ההגדרה של "אומות הנלחמים בהם". שגם לפי הרב קאפח שהכוונה ל"אויבים" ולא לנלחמים בפועל לא ברורה מהי הגדרת ה"אויבים".

ע"ע ב"קורן אורה" לסוטה¹⁴⁰ שמקשה מדברי הגמ' בסוטה¹⁴¹ שאסא נענש על שעשה אנגריא בת"ח כפי שדורשת שם הגמ' את הפס' במלכים א'¹⁴²: "והמלך אסא

¹³⁶ בהמשך כותב הרב ישראלי לפי הגדר שחידש, שמלחמת עזרת ישראל מיד צר במהותה היא מלחמת נקמה בצר הצורר ולכן גם למאירי כאשר כבר החלו בלחימה אע"פ שעתה אינם נלחמים בנו, יש ביציאה

נגדם גדר של מלחמת מצוה.

¹³⁷ חלק או"ח סי' ל"ט אות ז'.

¹³⁸ בנוסח המודפס בש"ס ווילנא.

¹³⁹ וע"ע בחזו"א עירובין ליקוטים סי' ו' אות ב'.

¹⁴⁰ מ"ד ע"ב.

¹⁴¹ ו' ע"א.

¹⁴² ט"ז כ"ב.

מלחמת רשות ומלחמת מצוה

השמיע את כל יהודה אין נקי": "מאי אין נקי אמר רב יהודה אמר רב אפילו חתן מחזרו וכלה מחופתה" (ומפרש הערוך וכ"ש ת"ח. ובמהרש"א שם מפרש שהלימוד שלקח ת"ח הוא מהרישא של הפסי "השמיע את כל יהודה") ומקשה ה"קרון אורה": "והרי התם היה מפני אויב דאתא עליהו מפני בעשא מלך ישראל¹⁴³. ועונה: "וי"ל התם כבר הלך בעשא ע"י מלחמת ארם". וצ"ל שאין לדמות זאת לדברי הרב ישראל דלעיל (שכאשר החלו במלחמה ועכשו יש הפוגה, דהוי מלחמת מצוה), שכאן נחשב הדבר שלא מתכוננים לחדש את הלחימה. ואולי יש להוסיף שאין להחשיב את המלחמה בממלכת ישראל כעזרת ישראל מיד צד, שאינם צוררים אותם, וכדברי המשנה בסוטה¹⁴⁴ בדבר המשוח מלחמה: "ואמר אליהם שמע ישראל וגוי על אויביכם ולא על אחיכם לא יהודה על שמעון ולא שמעון על בנימין שאם תפלו בידם ירחמו עליכם כמה שנאמר וכו'". וודאי כן הוא שלא בשעת המלחמה עצמה, שאין לומר שיש כאן מלחמה מתמשכת¹⁴⁵.

¹⁴³ כוונת קושייתו שמדברי הגמ' הנ"ל עולה דהוי מלחמת רשות וכפי שכתב המהרש"א שם, ולכן לדעת המהרש"א נענש גם על מה שלקח חתן מחזרו. וכן מסתבר, שאם היתה מלחמת מצוה היו חייבים בכך אף הת"ח כפי שכותב ה"קרון אורה" בהמשך דבריו. וכן מסתבר שאין לפוטרים משום שעוסקין בתורה שהרי אינם פטורים בגלל זה ממצוה שאינה יכולה להעשות ע"י אחרים כמו שמבואר בגמ' מו"ק ט' ע"ב. וכאשר אין מספיק חיילים בלעדם הוי מצוה שאינה יכולה להעשות ע"י אחרים. וכן אין לפוטרים מצד דברי הגמ' בב"ב ז' ע"ב נגד ר' יהודה נשיאה ש: "רמא דשורא אדרבנן" ("הטיל יציאת תומת העיר על החכמים כמו על שאר בני אדם" - רש"י) ואמר לו ר"ל: "רבנן לא צריכי נטירותא". שזהו דוקא כשאין מצב מלחמה אלא צורך בהוצאות או בעבודה לביצורים וכדי למניעת מלחמה בעתיד, אך כאשר קיימת מלחמת מצוה, רבנן אינם פטורין מן המצוה בין שמדובר בעזרת ישראל מיד צד ובין מצות מלחמת עמלק או מלחמה לכיבוש א"י. וזה לשון הרב ז"ל וצ"ל במכתבו בזמן מלחמת השחרור: "...ואם אמר על נטירותא של בניין חומה וכיוצא, ובזמנים רגילים במטרת שמירה מפני שונאים העלולים לבוא (ראה רש"י ב"מ ק"ח ע"א) מה זה עניין לזמן של סכנת נפשות ולחובה של מלחמת מצוה". ועי' בכך בשו"ת הרדב"ז ח"ב תשובה אלף תשנ"ב.

¹⁴⁴ מ"ב ע"א.

¹⁴⁵ ועי' ב"קרון אורה" שם בהמשך, בהתייחסותו למלחמה כנגד שבע בן בכרי לאור דברי הגמ' בסנהדרין מ"ט ע"א שעמשה דרש אכין ורקין ואשכח לרבנן דפתחי במסכתא.